

Föreningen för Västgötalitteratur

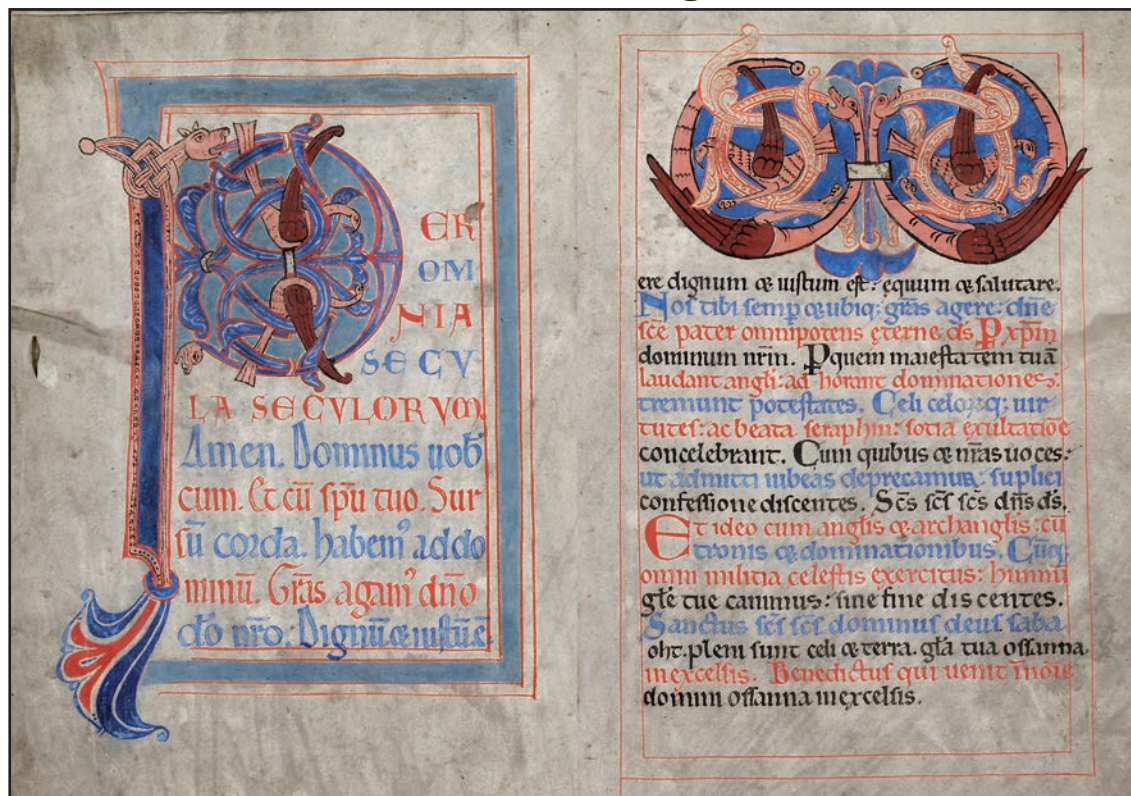
Meddelande

År 2023

NR 3

2023-08-25

Skaramissalet ständigt aktuellt

När detta skrivs går dokumentären om Skaramissalet i Sveriges Radio. Det är tredje gången programmet sänts och det sker under ett flertal tillfällen. Den är populär och är en av de mest lyssnade musikedokumentärer i P2 i år. Det är förre kulturchefen i Skara kommun Åsa Veghed som är producent för programmet. Att det finns ett intresse för den gamla handskriften är uppenbart. Det syns inte minst på bokbeställningar från när och fjärran. Missalet når ut i hela Sverige.

2022 hölls i januari en helg kring Missalet. Då kunde också de två delarna sammanföras på altaret i Skara domkyrka. Skaramissalet gavs ut i faksimil och med vetenskapliga kommentarer genom Missalestiftelsen 2006. Arbetet hade då pågått i drygt fem år. Stiftelsen bildades som en organisatorisk enhet genom Föreningen för Västgötalitteratur, Västergötlands Fornminnesförening och Skara stiftshistoriska sällskap. Efter utgivningen av Missalet har flera andra handskrifter med västgötskt ursprung utgivits.

Skaramissalet, betraktats som Sveriges äldsta "bok" (men är en handskrift). Denna mässbok (gudstjänstbok) är skriven på latin och enligt experterna troligen tillverkad nordöstra Frankrike eller möjligen i Norge. Texten är präntad av två skrivare, i mitten av 1100-talet och på pergament, d.v.s. kalv- eller getsinn.

Hur boken har kommit till Skara är inte klarlagt. Kanske har den tillhört domkyrkan, S:t Per eller S:t Lars kyrka. Redan mot slutet av 1200-talet har den tagits ur bruk och förmodligen hamnat i domkyrkans bibliotek. Missalet nämns för första gången 1748 i en handskriven katalog över bibliotekets böcker.

Från början bestod handskriften av ca 300 pergamentblad. Idag finns endast 44 blad kvar. Den är ombunden i två delar i slutet av 1200-talet. Den ena i en pärm av ek som fälldes i skaratrakten 1264. En del av missalet finns att beskåda i gamla biblioteket i Skara och den andra finns på Västergötlands museum.

Handskriften gavs ut i faksimilutgåva och båda volymerna fotograferades i sin helhet. Den latinska texten transkriberades och översattes till svenska. I utgåvan skildras även bokens historia och konstnärliga innehåll. Många specialforskare medverkade och redaktör för utgåvan var docent Christer Pahlmblad vid Lunds universitet och utgivare Missalestiftelsen.

Missalet överlämnades till Vatikanbiblioteket under högtidliga former den 16 oktober 2006 med dåvarande svenske ambassadören vid den Heliga stolen Fredrik Vahlquist i spetsen och med representanter från Missalestiftelsen. Överlämnandet uppmärksammades av Vatikanradion, världens största radiostation, som sände ett program kring det unika Missalet från Skara.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2023: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Charlotte Ingvar-Nilsson, Stockholm
Ann-Christine Rundquist, Luttra
Etna Sjösten Avisoo, Falköping
Anna-Lena Svensson, Lidköping
Matz Thuresson, Partille
Ingrid Wirstam Schwanborg, Falköping

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 875 följare!
Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.
Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Bengt Fåglefelt

I samband med arvskifte efter Bengt Fåglefelt, Vara har Föreningen för Västgötalitteratur erhållit hans boksamling. Bengt var en gammal och trogen medlem av vår förening. Som hembygds- och släktforskare publicerade han flera skrifter. Så länge krafterna fanns var han också en trogen besökare vid våra auktioner och vid uppackningarna för dessa.

Bengt Fåglefelt var född i Tråvadsgården, Vara den 14 mars 1946. Han studerade i Stockholm och arbetade som journalist vid SKLT och blev senare ombudsman för KDS i Stockholm. Vid övertagandet av föräldragården flyttade Bengt hem och blev senare aktiv i Hembygdsföreningen, under flera år som sekreterare. Som kunnig lokal historiker skötte han också guidningar av grupper och utländska turister som besökte Vara. I församling var han en tid kyrkvärd. Han avled den 20 september 2023.

Bengts böcker kommer att försäljas under höstauctionen.

Styrelsen.

Bokbinderi

Gårdshuset

Skövdevägen 15, Hjo

Öppet tisdagar kl. 15-18
(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23

Bo Lennart Hermansson

BOKMÄSSAN

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok- och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg 28 sept–1 oktober. Vi ställer som tidigare ut tillsammans med Antikvariat Tranan. Monternummer är B10:61. Vi erbjuder rabatterade biljetter till en kostnad av 150:–/st. Dessa biljetter gäller för entré under alla mässtdagar. Ordinarie entrépriser är 255 kr för torsdag–fredag och 215 kronor för lördag och söndag.

Beställda biljetter som består av en kod, skickas per email. Har Du inte tillgång till mail så skickar vi koden per post.

OBS! Du som vet att Du vill köpa eller titta på särskild boktitel ombedes meddela detta till oss innan mässan.

Hör av dig till soask54@gmail.com

Välkomna till mässan!

Flitig forskare i Trävattna

Rune Torstenson i Trävattna, Falköpings kommun, har utgivit ännu en skrift.

Denna gången om "Johan Hjert - den avskedade korpralen som blev allmogeurmakare".

Johan föddes 1798, då som Olofsson, i Eriksberg. Tjugo år senare antogs han som soldat för en rote i Sörby,Vilske kompani, Skaraborgs regemente, och fick då soldatnamnet Hjert/Gjerd.

1834 befordrades han till korpral och några år senare var han sjuklig och fick avsked. Johan var gift med Maria Larsdotter från Sörby och de fick nio barn.

Efter avskedet flyttade familjen från soldattorpet i Sörby och han blev mjölnare i Floby socken. Därefter följde flera flyttlass och dödsfall inom familjen.

1845 gifte han om sig med Maja Pettersdotter från Gökhem. Johan lät bygga en stuga i Trävattna socken som antagligen fungerade som både bostad och verkstad för tillverkning av golvur, som blev hans nya levebröd. Uren var numrerade och på urtavlor har han ofta skrivit J. Hjert.

Rune efterlyser nutida ägare till Hjerts golvur för dokumentation. Hör gärna av er om ni kan bidra med uppgifter.

Johans styvson Svante tog sig namnet Hjertén. Han blev häradshövding och var far till konstnärinnan Sigrid Hjertén.

Det ena ger ibland det andra, och så är det med denna skriften som kan vara av intresse för både hembygdsforskare, släktforskare och klockintresserade.

Rune bidrar med en artikel om Johan Hjert i årsboken Falbygden som utkommer i december.

Johan Hjert avled 1869, men spåren efter honom är många.

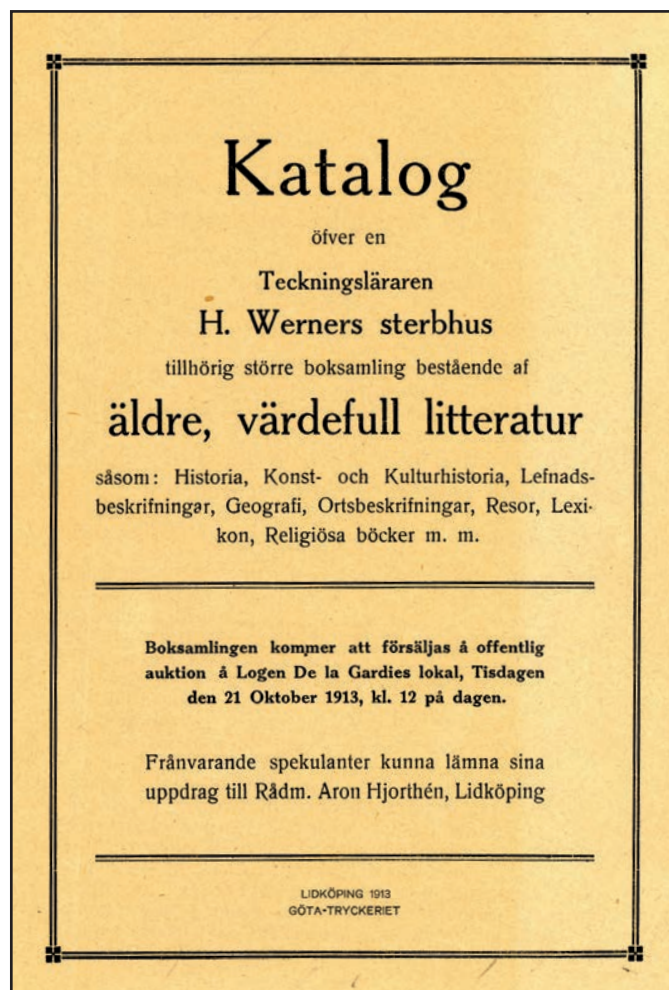
Niklas Krantz

I senaste Meddelandet fanns ett upprop om uppgifter för att eventuellt lösa frågan vem Johan Andersson i Uvered var. Från Håkan Karlsson kommer nu ett klarläggande och med detta får saken vara utredd. Stort tack.

Johnny Hagberg

Johan Andersson föddes den 22 februari 1858 i Trumpetaregården, Uvered, död 29 juli 1935 i Skattegården, Djupedal, Uvered. Son till bonden Anders Jonsson född den 2 december 1833 i Uvered.

Hilder Werners boksamling

Den 21 oktober 1913 – alltså för ganska exakt 110 år sedan – försåldes teckningsläraren Hilder Werners bibliotek i Lidköping ”å Logen De la Gardies lokal.”

Hilder Werner var född i Örebro den 13 april 1841 och avled i Lidköping den 27 maj 1913. 1861, vid tjugo års ålder, öppnade han en diversehandel i Falköping-Ranten varefter han blev elev vid Konstakademien 1869-1871. Han var anställd som teckningslärare vid Lidköpings lägre allmänna läroverk 1876-1908. Under 1860- och 1870-talen reste han omkring i Falbygden och förtecknade och ritade av fornminnen och arkeologiska föremål.

Författat böcker med västgötsk historia

Som författare utgav han en rad skrifter om Västergötlands fornminnen som han själv illustrerade dessutom gjorde han sig känd som en kunnig numismatiker. Ett stort antal av hans planscher med fornminnen, västgötska kyrkor, kyrkoinventarier, gravstenar och jordfunna föremål förvaras vid Lidköpings museum.

Hans egna skrifter såldes också på auktionen i flerfaldiga exemplar. Idag är de flesta av dem mycket sällsynta och betingar höga priser, skrifterna är: *Westergötlands fornminnen: anteckningar*, 1868, , *Antiquariska berättelser I-II*, 1870, 1873, *Mynt funna i Västergötlands jord beskrifna* 1879 och *Warnhems kloster och kyrka I-II*, 1878-1881. På auktionen betingade hans böcker omkring 5 kr per utrop. Ett utrop med 7 myntböcker kostade endast 1 kr (eller om det kanske var per styck?)

Noterbart är att boken om *Warnhems kloster och kyrka* innehåller tio fotografier som är tagna av författaren. Boken är därmed en av de tidigaste svenska fotoböckerna. Även hans bok om mynt innehåller fem fotografier.

Auktionskatalogen

Katalogen över Werners boksamling omfattar 14 sidor med omslag. Antalet objekt är 309 st. I mitt eget ex. med noteringar och priser anges att det efter den ordinarie auktionen försåldes en låda med sigill m.m. Det rör väl sig förmodligen om adliga lacksigill som var populärt att samla vid denna tid.

Tyvärr är flera av böckerna otillräckligt beskrivna i förteckningen och ett flertal har också fel i titlar eller saknar tryckår.

Samlingens äldsta bok är Johann Arndts *Paradiysgärtlein*, 1637. Den betingade ett pris av 3 kr. Dyrast blev Claes Johan Ljungström fem häradsbeskrivningar som ropades in av en H. Hallin för 78,50 kr. Kanske inte så konstigt då Ljungström var komminister i Lidköping åren 1866-1871. De tre första årgångarna (1869, 1872 och 1877) av *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift*, där Ljungström varit redaktör (för de två första årgångarna), kostade 12 kr.

Av västgötalitteratur finns en hel del i katalogen. Kalms sällsynta Västgötaresa kostade endast 15,50 kr., för Tidgrens Västergötlands historia från 1787 betalades 3,30 kr., Rhyzelius Biskopskrönika gick för 4,80 kr och hans Klosterbeskrivning i ett defekt ex. för 2 kr. Köparen av Pehr Thams Resa ifrån Westergöthland 1797 fick betala 15 kr. för denna och 9 kr för E. M. Arndts resa i 1813 års upplaga.

Billig blev biskopen Jesper Swedbergs *Schibboleth* från 1716 som såldes för 7,60 kr

Av topografi utanför Västergötland märks Bexells *Halland Historia och beskrifning I-III*, 1817-1819, som kostade 16,80 kr. Jöran Wallins *Gothländska Samlingar I-II*, 1747, betalades med 39 kr. och Johan Peringskjölds *Then första boken af Swea och Götha minnings-merken vthi Vplandz första del Thiundaland ...*, 1710 och *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illvstrata*, 1719, gick för 14 respektive 13 kr.

Katalogens sällsyntaste tryck

1719 trycktes Nils Hufwedsson Dahls bok *Boerosia: urbs per regna septemtrionis mercatura nobilis = Then uti the Nordiska Riken för sin köphandel wälbekante Boeråas stad / beskrifen af Nils Hufwedsson Dal*. Detta är den första stadsbeskrivning som utkom i Västergötland och är en hörnsten i varje västgötasamling.

1833 utkom på I. A. Frumeries tryckeri i Borås en kraftigt redigerad upplaga av Dahls bok. Titeln var ”Beskrifning öfwer Staden Borås Dess begynnelse och Öden af Nils Hufwudsson Dat Utgifwen och tryckt 1719. Omarbetad och förbättrad af P. L. S.”

Skriften finns inte i något svenskt bibliotek eller arkiv beroende på att tryckeriet med stor säkerhet inte lämnat ifrån sig några pliktexemplar. För detta dömdes ägaren vid ett flertal tillfällen. 1963 dök så trycket upp på ett antikvariat i Borås och Biblioteksrådet Nils Sandberg utreder året därpå bokens sällsynthet i *Västgötalitteratur* 1964. Dan Korn har också en artikel om trycket i *Västgötaböcker* (2002) s. 266-67. Det kan konstateras att boken endast är känd i tre exemplar. Vem som är författaren går inte att utröna. Märkligt är dock att ett exemplar – ingen vet om det är något av de tre kända exemplaren – fanns med på Hilder Werners bokauktion. ”Hela” 3,20 fick köparen betala. Nils Sandberg skriver 1964: ”Frumerie har nog aldrig fullgjort en leveransplikt; i alla fall har ej någon trycklista från hans tryckeri kunnat påträffas i arkivbiblioteken. Det finns alltså en teoretisk möjlighet, att fler rariteter från Frumeries tryckeri kan dyka upp på bokmarknaden.” Jag tror inte att Sandberg hade noterat skriften existens i Werners auktionskatalog.

Johnny Hagberg

Hur Magnus Ladulås mutade Biskop Erik eller Hur Biskop Erik fick en lantegendom för en krona

I Valle utanför Skara ligger gården Näs som under medeltiden var en betydande egendom, omfattande stora delar av socknarna Eggby och Istrum och måhända även Skärv och Öglunda.

Första gången som Näs omnämns är i ett köpebrev daterat den 24 december 1275 då gården överläts från Magnus Ladulås, som tillhörde Folkungaätten, till biskop Erik i Skara. I köpebrevet beskrivs gården «Nes jn provincia Walla herad» som ett av Folkungaättens huvudgods bestående av åkrar, ängar, utgårdar, kvarnar och fiskevatten, samt skogar i Istrum. Brevet lyder i översättning:

**Magnus med Guds nåde Svearnas konung, hälsar i
Frälsarens namn alla som läser eller hör detta brev.**

Detta dokument uttrycker vår fullständiga vilja.

**Vår häri angivna huvudgård Näs, belägen i Valle
härad. Gården jämte därtill hörande kvarn, arren-
degårdar, skogar i Istrum, fält, ängar, betesmarker,
fiske och skog samt all annan fast och lös egendom
i anslutning till gården, överlättes lagligen till Hans
Högvördighet Herr E[rik], Biskop i Skara, och
dennes efterföljare som härmed förvärvar evig
ägarerätt därtill.**

**Vi bekräftar även att Herr Biskopen för ovan nämnda
gårdar och egendom erlagt full köpeskilling som vi
emottagit.**

**Vi bekräftar denna överenskommelse och avstår från
alla framtida invändningar.**

**Med hänsyn till det mänskliga minnets bräcklighet
och efter hur lång tid som frågor kan uppkomma i
framtiden, fogas här till av denna anledning och till
styrkande härav vårt sigill jämte sigill tillhörande
Högvördiga Herrar Biskopar F[olke] i Uppsala,
He[nrik] i Linköping, E[rik] i Skara, A[nund] i
Strängnäs, K[arl] i Västerås och A[sker] i Växjö.
Utfärdat i Dävö i Herrens År 1275, strax innan Jesu
födelse^[1].**

Orsaken till att Magnus Ladulås överlät Näs till biskopen i Skara var att Magnus, som besegrat sin bror Kung Valdemar i slaget vid Hova år 1275 och därefter valts till ny kung, inte erkändes av kyrkan. Han ansågs vara en alltför rå sälle, och inte alls den gode kung som lät sätta lås för böndernas lador som senare historieskrivning ger sken av. Exempelvis uttryckte den Heliga Birgitta tvivel om huruvida kung Magnus efter sin död befann sig i skärselden eller helvetet.

För att övertyga kyrkan om att kröna honom bjöd Magnus in Sveriges samtliga sex biskopar till kungsgården i Dävö över julen 1275. Den siste att låta sig övertygas var biskop Erik av Skara, och först när han fick förvärva gården Näs lät sig även han bevakas,

och Magnus kunde krönas till kung av Sverige påföljande år. Hur stor köpeskillingen för Näs var framgår inte, men det kan väl antas att biskopen fick förvärva gården på förmånliga villkor. Biskopen mutades på detta sätt av Magnus Ladulås för att medverka till hans kröning. Så kunde det gå till. Även då kunde det träffas Decemberöverenskommelser för maktens skull.

Biskop Erik avlider strax därefter och Näs övergår till kyrkan där det under Höjentorp (som förvärvades av Biskop Brynolf 1283) kommer att ingå bland de egendomar som disponerades av dekanen i Skara. Höjentorp och Näs ligger på var sin sida av Skärvlängen på bara något hundratal meters avstånd över sjön, så kommunikationerna som på den tiden gärna skedde över vatten var goda mellan gårdarna. I samband med Gustav Vasas reformation 1527 drogs en stor del av kyrkans egendom in till kronan. Denna reduktion var avslutad omkring 1540. Efter reformationen bibehölls dock vissa prebenden åt biskopar och domkapitelsledamöter. Näs förefaller ha tillhört den kategorin. I 1540 års jordebok omnämns Näs som prebende, dvs kyrkans egendom. Samma sak i 1564 års jordebok. Tillsammans med bl.a. Höjentorp dras dock Näs in till kronan under senare delen av 1500-talet.

År 1647 donerades Höjentorp jämte Näs och en mängd andra hemman i Valle härad som bröllopsgåva av drottning Kristina till Karl X Gustafs syster Maria Eufrosyne av Pfalz när hon gifte sig med Magnus Gabriel De la Gardie.

Förmyndarräfstn och reduktionen under Karl XI drabbade Magnus Gabriel De la Gardie hårt och han fick bara behålla ett slott, Wenngarn. Hans hustru Maria Eufrosyne lyckades dock vid ett möte med Karl XI den 22 december 1686 få behålla sitt personliga underhåll samt sitt favoritslott Höjentorp jämte Näs, där hon avlider den 24 oktober 1687.

Efter Maria Eufrosynes död dras Höjentorp och därmed även Näs in till kronan och dess historia som egendom tillhörig än Sveriges stormän, än kyrkan är tillända.

Dock sluts cirkeln genom att Näs under en period i modern tid kommer att ägas av en sentida ättling till Magnus Ladulås.

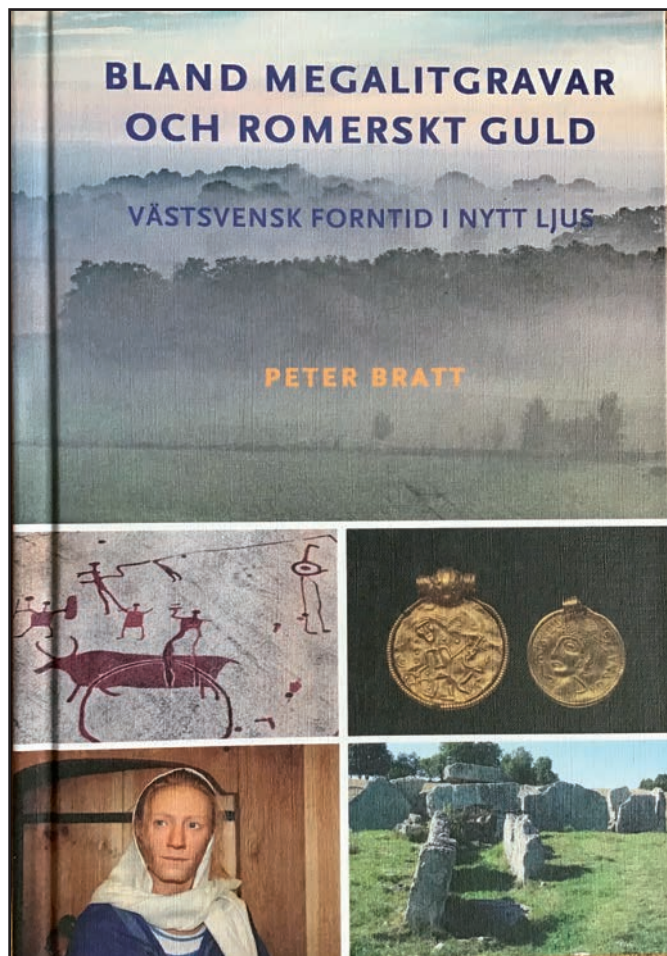
Jan Lombach

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom föreningen.

Västsvensk forntid

Peter Bratt, tidigare chef för Stockholms läns museum har skrivit en omfattande bok om västsveriges forntid. Han plöjer igenom sten-, brons- och järnålder och slutar på 1100-talet.

Därför är kvinnan Kata med, hon vars grav hittades när man för några år sedan grävde fram den urgamla kyrkplatsen i Varnhem.

Kata finns även med på bild, för att man med hjälp av DNA kan få fram ögon och hårfärg. Rekonstruktionen av Kata finns att se på Västergötlands museum i Skara. Författaren använder sig ofta av den senaste tekniken för att beskriva forntiden på ett sätt som tidigare var okänt.

Forntida sevärdheter såsom Sparlösaasten, Husaby kyrka, Skarlunda hög, Karleby gånggrifter är några av de mängder av platser som beskrivs.

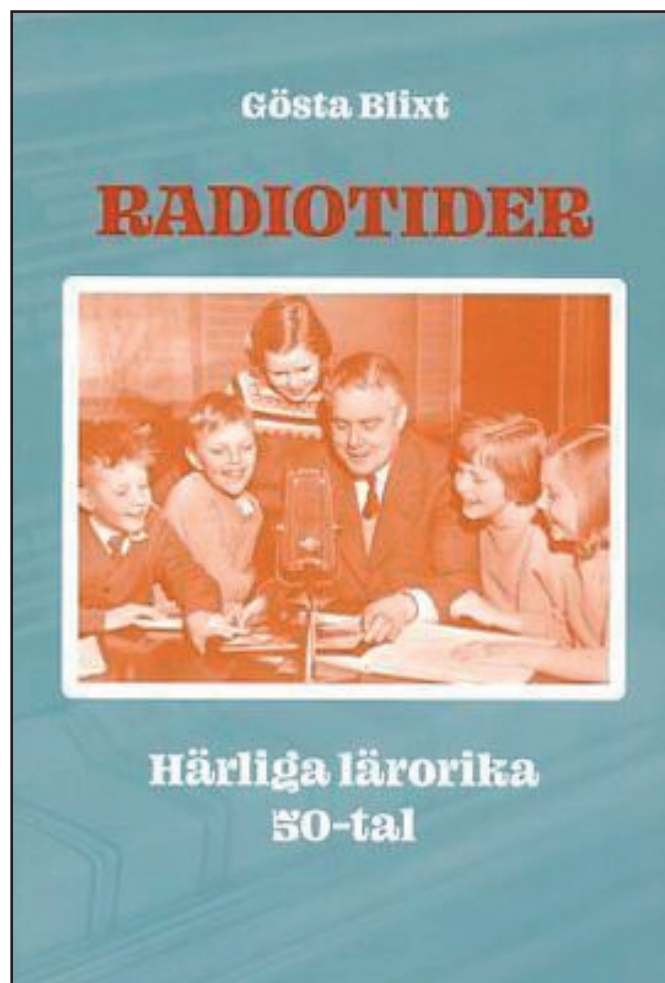
Boken innehåller även ett guideavsnitt som kallas Se och upplev forntiden i Västsverige. I kapitlet ges utförlig information om vad författaren anser att man bör besöka. Inte minst våra museer. Övriga sevärdheter indelas i sevärdheter från sten-, brons- och järnåldern.

Boken är försedd med ett flertal färgfoton, och här kommer den enda brist jag kunnat finna i utgåvan; bilderna har blivit alldeles för små.

I övrigt är boken mycket läsvärd, och omfattar hela 364 sidor. Utgåvan presenterades tidigare i våras på Västergötlands museum, där boken även finns att köpa.

Sven-Olof Ask

Läromästaren Gösta Blixt

Läraren och radiomannen Gösta Blixt föddes i Västmanland 1912.

Efter några geografiska turer hamnade han i Skaraborg, närmare bestämt i Bjärka och Gudhem. I Gudhem var han verksam som bland annat lärare och kantor, och hans tid där på 1940-talet var en av hans bästa perioder i livet.

Under sitt liv skrev Gösta mycket, bland annat utbildningshäften och barnböckerna Rödmåla stad. Det sista han skrev på ålderns höst var Radiotider, som blev denna 105-sidiga bok, som är ett tidsdokument. Förordet är skrivet av Göstas döttrar Margareta och Gunnel som har utgivit boken postumt nästan 30 år efter Göstas bortgång.

Av bokens fem kapitel handlar det första om livet i Gudhemsbygden. Därefter mycket om Göstas liv inom radio och tv. Gösta blev chef för både Barnradion och TV:s barnprogram.

Även här återkommer han till Skaraborg. Hans text om hur det skapas några halmstackar vid Hornborgasjön för att komma nära tranorna är underhållande. Halmstackarna inreddes till observations- och sändarstudio, men den tidens teknik gjorde det begränsat och det blev delvis ett västgötaclimax.

Bokens omslag pryds av ett vykort som Radiotjänst skickade ut till barn. Bilden på en välklädd Gösta Blixt vid en mikrofon omgiven av barn får mig att tänka på Farbror Sven (Jerring).

Bokens epilög handlar om en återträff på Falbygden 1990 med tidigare skolelever, varav många då bodde kvar i bygden. Efter många samtal om deras samhällsroller kände sig Gösta nöjd med sin roll som lärare och sina metoder att lära ut.

Niklas Krantz

Gustaf Ericssons bokauktioner 1905 och 1907 samt lite om affären i Brunnered

Fotot är troligtvis taget från början av 1890-talet. Framför affären står handlarfamiljen och två anställda. Från vänster: En oidentifierad anställd, Selma Swanberg (syster till Amalia), Egron Ericsson, Amalia Swanberg-Ericsson med ett barn på armen, Gustaf Ericsson, Amandus Ericsson.

På gränsen mellan Västra Tunhem och Väne Åsaka ligger Brunnered där det på sin tid fanns affär, trädgårdsmästeri, cykelreparatör, vägförvaltning, kiosk och bensintapp med mera.

Affären i Brunnered "Gust. Erikssons Garner & Diversehandel" drevs från 1881 av Gustaf Ericsson. Gustaf (1861–1939) var en driftig man som även drev affären G. Erikson Bageri och Diversehandel i Väne Åsaka – där han också förestod Posten. Han fungerade även som bygdens skrivkarl när något kontrakt eller någon inlaga skulle formuleras. Eller en bouppteckning skulle göras, handstilen var det inget fel på. Han såg också värdet av att somliga saker inte slängdes bort utan bevarades till eftervärlden.

Utöver detta verkade han som auktionsförrättare där det i allmänhet såldes lösöre, men i åtminstone två fall var det böcker.

Åren för bokauktionerna var 1905 och 1907, dagen i båda fallen den 27 december. Auktionerna hölls, fast auktionsprotokollen inte uppger det, troligtvis i Godtemplarhuset i Åsaka (som revs på 1960-talet). Logen Napoleon hade bildats 1896 och medlemmarna hade 1902 rest en egen lokal. "Gotämplarhusst" torde ha varit ortens enda samlingslokal som kunde rymma en välbesökt auktion. Det finns i Napoleons protokoll sådant som tyder på att bokförsäljningarna hölls i logelokalen.

Då nykterhetsrörelsen hade folkbildningsambitioner är det en högst rimlig tanke att man verkade för att god litteratur skulle spridas. Bakom Gustaf Ericssons bokauktioner kan dock ha legat både ideella och kommersiella motiv. Fast Gustaf inte var med i "logen" var han läs- och skrivintresserad mer än de flesta i sin omgivning – men han var också auktionsförrättare och visste att tjuugo procents provision var långt mer än vad som kom honom till del på en vanlig lösöresförsäljning. Och "Beijers Bokförlag" representerat av Fröken Gerda Landberg gav faktiskt nästan tjuugo procent.

Det fanns alltså ett bokförlag med i spelet. Beijers hade väl uppmärksammat att här bjöds en användbar försäljningskanal – man tillhandahöll böcker åt lokala auktionsförrättare och gav dem förhållandevis god provision.

Vad för slags litteratur spreds på det här sättet? I protokollet från 1905 är titlarna noterade och de spänner över ett brett intresse- och smakregister. Här såldes svenska och utländska klassiker, religiös litteratur, reseskildringar, handböcker i diverse ämnen, mer eller mindre färska jultidningar. Även annat än böcker klubbades bort: pianonoter, porträtt av kungen och drottningen, brevpapper, poesialbum.

Av svenska klassiker hittar man Bellman, Lenngren, Lidner och Stagnelius. Av utländska prosaister Boccaccio, Defoe med flera.

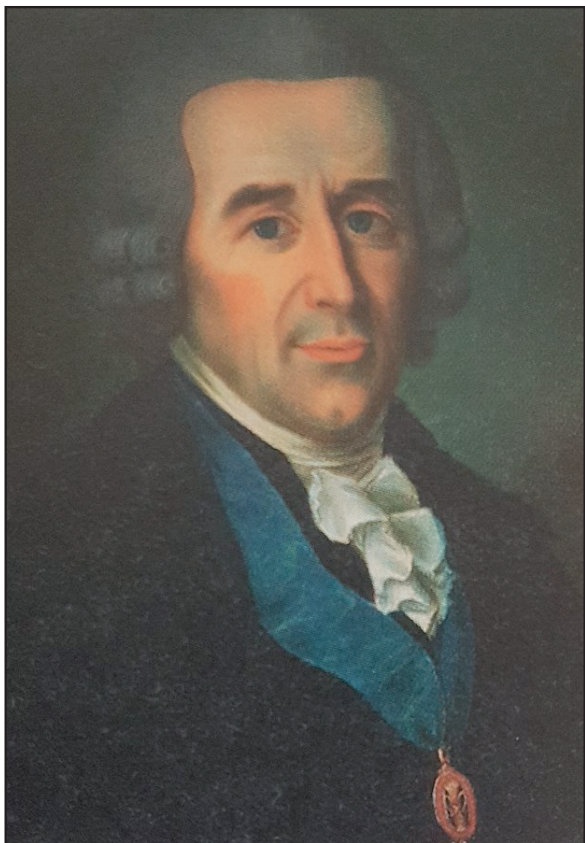
Antalet köpare var 1905 hela åttio, 1907 endast sextio. De allra flesta är noterade för fler än en titel. Så här kan det stå: "Trädgårdsodlare 0:70, Fodret 0:40, Efteråt 0:35, Utsädet 0:40, Nya Vägen 0:50, Teaterminnen 0:45, Porträtt af Konung Oscar II 0:25, Drottning Sofia 0:25, Summa 3:30". Emelie Flygare-Carléns "Ett köpmanshus i skärgården" gick för hela 6:50.

Nu tillbaka till affären i Brunnered som Gustaf Ericsson tillträdde 1881. Affären övertogs, vid faderns död 1939, av dottern Ingeborg Welander (1901–1994). Ingeborg drog slutgiltigt för den gröna vikkdörren 1990. Affären fanns alltså i familjens ägo i 109 år. Huset är rivet sedan många år men det kan dyka upp på biografer och TV. När handelsboden stod på sitt yttersta togs där en del exteriörscener för filmen "Hela härligheten".

Ros-Marie Olsson

Källor: Åsaka-Björke Hembygdsförenings Hembygdsskrift nr 2 utgiven 1991 samt Skrift nr 4 utgiven 2001.

Linnélärjungen Erik Gustaf Lidbeck

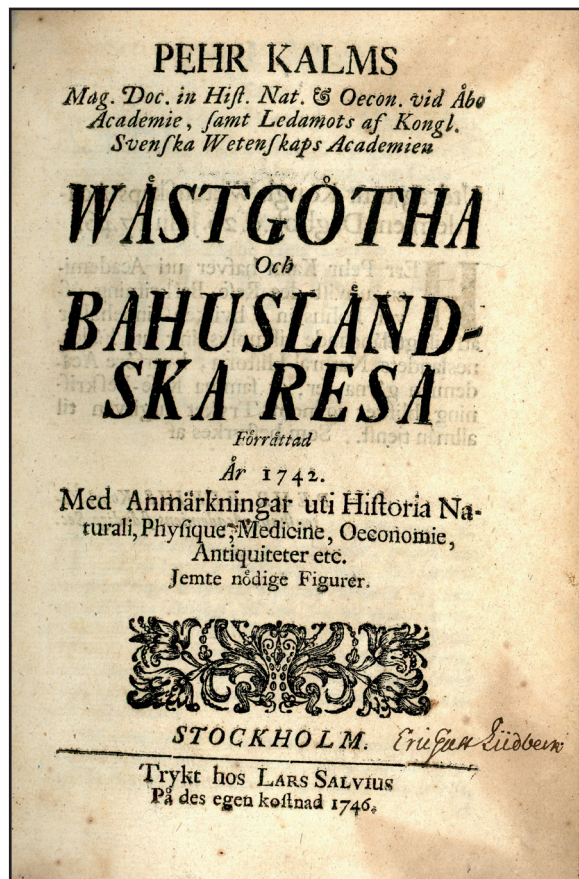
Utan tvekan är det så att en bok med en tydlig proveniens blir extra intressant och värdefull. Böcker med kungliga namnteckningar eller kungliga tryckta superexlibris har alltid många köpare. Likaså om det är någon "kändis" som ägt boken. Jag skall här berätta om en bok i min samling som har Erik Gustaf Lidbecks namnteckning (här stavad Liidbeck) på titelbladet liksom på bakpärmens insida, där daterad 1746 jämte prisanteckning och uppgiften "Werml.", det vill säga tillhörig Värmlands nation i Uppsala. På frampärmens insida återfinns Lunds universitetsbiblioteks gamla runda duplettstämpel, vilken delvis täcks av Charlottenlunds exlibris.

Boken ifråga är Pehr Kalms *Wästgötha och bahu-sländska resa* förrättad år 1742. Med anmärkningar uti historia naturali, physique, medicine, oeconomie, antiquiteter etc. Jemte nödige figurer. Sthlm, L. Salvius, 1746.

Denna resebeskrivning är numera ganska sällsynt i ett bra exemplar. Den har vid några tillfällen funnits med på Föreningen för Västgötalitteraturs bokauktioner. Likaså händer det att den säljs på Stockholms auktionsverks kvalitétauktioner och senast den 16 juni såldes ett exemplar där.

Linnélärjungen Pehr Kalms (1716–79) klassiska arbete innehåller förutom en resebeskrivning även en mängd uppgifter om botanik och lanthushållning. Resan företogs på uppdrag av Kalms mecenat Sten Carl Bielke.

Dalslänningen Eric Gustaf Lidbeck (1724–1803) var en av Linnés absoluta favoritlärjungar. Han var bland annat Linnés enda följeslagare under resan till Västergötland 1746 och han betalade själv sin resa. Han skulle egentligen ha följt med även på Skåneresan, men blev på grund av sjukdom förhindrad att delta. Lidbeck, som mest kom att intressera sig för botanikens praktiska nytta, blev så småningom professor i naturalhistoria i Lund 1756 och dessutom direktör för plantagerna i Skåne. I den senare egenskapen kom han bland annat att verka för odlingen av mullbärsträd i denna landsdel, något som redan hans lärare Linné ansett vara både eftersträfvansvärt och lämpligt. De båda förde en omfattande korrespondens och till exempel försåg Lidbeck Linné med utförliga rapporter från en studieresa till Holland och Tyskland han på inrådan av sin läromästare företog hösten 1752. Genom Lidbecks ögon fick Linné bland annat återse George Cliffords trädgård i Hartekamp, där han 25 år tidigare inlett en särdeles produktiv och lycklig period i sitt liv.

Det senare inklistrade exlibriset har tillhört greve Arvid Posse och Charlottenlunds bibliotek. Posse var född 1820 och avled 1901. Exlibriset är heraldiskt och bär Posses vapen liksom Serafimerordens kedja och kraschan. Posse som var statsminister åren 1880–1883, blev vice kansler vid Kunglig Majestäts Orden (KMO) 1894.

Johnny Hagberg

Något om västgötadialekten

Olika dialekter talades i det land som nu är Sverige ända fram till medeltiden. Ett lands riksspråk uppstår oftast kring huvudstaden, och Stockholm blev inte huvudstad förrän vi fick ett svenskt rike, alltså på medeltiden. Birgittaklostret i Vadstena på 1400-talet hade många lärda munkar och nunnor, och den östgötska dialekten påverkade då också språket.

Det fornsvenska språket hade ett grammatiskt system liknande tyskan, med nominativ, genitiv, dativ och akkusativ. Rester av detta finns kvar i uttrycken till skogs, till sängs och till sjöss, eftersom prepositionen till styrde genitiv och alltså fick en genitivform efter sig. "I ljusan låga" innehåller en gammal adjektivböjning. Gamla grammatiska former kan vi också möta i Västgöotalagen, vår äldsta bok, där språket speglar området där den kom till. I kyrkobalken står det: "Är gravet under syll, då skall icke prästen ansvara". Om någon grävde sig in under syllstocken, grunden i kyrkan, hade prästen inget ansvar. Formen "gravet" kan höras än i dag. På ett annat ställe står att biskopen är skyldig att olja. Ändelsen -er i maskulinum, förekommer även i lagmanslängden, där det omtalas att lagman Lumber var födder i Vånga. I dialekten i dag säger man att någon är trötter eller sjuker. Även ordet "gor" finns i Västgöotalagen. Vi använder det i dialekten som ett förstärkningsord. Det är "görvarmt" kan man säga en het dag. Från början betydde det djurs inälvor eller något smutsigt.

I Västgöotalagen finns ord som användes än i dag eller i varje fall i min barndom. Exempel är tarva – behöva, bol – bord, gård, gårdsled – grinden till gården, fargalt – grishanne, lägg – ben, lyckt – stängd, jfr lyckta dörrar, ljore – lucka i taket, fardag – flytt-dag, flamsefrilla – lösaktig kvinna, tjällra – gränssten, löt – hage, bjugg – korn, hors – häst.

Man brukar räkna med olika dialektområden i Sverige. Sydsvenska mål talas i Skåne, Halland och sydöstra Sverige. Götamål talas i Götalandslandskapen och sveamål i Svealandsområdet. Norrländska mål anknyter till Norrland och östsvenska mål till svensktalande områden i Finland och Estland. I götamålen öppnas ett kort i till e och ett kort y till ö. Lokalen för fiskhandel i Göteborg kallas "feskekörka". Kort a före nd blir å och nd blir nn. Sand blir sånn och hand blir hånn. Kort vokal i tvåstaviga ord kan bli lång, t. ex ena veka – en vecka, en möse – en mosse. U-ljudet och å-ljudet drar sig mot ö, stuga blir stöva, mosse blir möse. Substantiven har uttalat genus, maskulinum, femininum och neutrum. Femininum slutar på -a, ena stöva, sola ho skiner. Indelningen i genus följer tyskan, die Sonne – sola, die Erde – jorla, der Mond – månen. Romanska språk som franskan gör tvärtom, ser månen som femininum och solen som maskulinum. Kinesisk filosofi och kinesiskt språk talar om yin och yang, det kvinnliga och det manliga. Där är solen maskulinum och jorden femininum. Hur tänkte man från början, när man såg naturen som manlig eller kvinnlig? Det är en fascinerande fråga.

För att återgå till dialekter, finns det fortfarande rester kvar även om rikssvenskan blev viktigare, när skriftspråket dominerade över talspråket. Med stigande invandring från områden med dominerande muntligt språk, t.ex. Somalia och Afghanistan, blir talspråket troligen åter viktigare. I talspråket bygger man ofta på associationer, i skriftligt språk är logisk uppbyggnad och analys viktigare. Det innebär ofta, att man tänker på olika sätt.

Eftersom kommunikationerna förr var dåliga, kom den som levde i bondesamhället sällan utanför socknens gränser. Ordet utsocknes var en skiljelinje. När cykeln uppfanns, vidgades kommunikationsområdet, och med bil och flygplan fick vi ett globalt perspektiv. Socken var den enhet som man levde i, och varje socken kunde ha sina utmärkande drag, även språkligt.

Min far hade sina rötter i bondesamhället och använde ord, som hörde ihop med det. När han hade hästar på bete i utmarkerna, lockade han på dem med orden: "Horsera, horsera!" Det finns även ortnamn med ordet hors, t.ex. Horsagärde. Horsagök är ett annat ord på enkelbeckasin. Vi kan jämföra engelskans ord för häst, horse, med vårt dialektord liksom ordet floor, golv, och västgötskans dialektord flo. Det kunde betyda golvet i ladugården men också lager av sädeskärvar eller neker, som man lade i ladan ovanpå varandra, olika floor. Ett annat ord med släktskap med engelskan är fork eller förk, engelskans gaffel, fork. Det var en klyka av ett mindre träd, med vilken man försökte få ner träd som hängt sig på andra träd vid fällning. Man gjorde sig alltså en fork för att få ner det träd man höll på att fälla men som hängde över ett annat träd.

Det fanns många ord som hörde ihop med bondesamhället och olika benämningar på redskap. En kastmaskin som användes för att rensa spannmål kallades "ena bläkta", alltså ett ord i femininum. En annan benämning är sädesharpa. Ett runt såll för att skilja agnarna från vetet eller rensa säden var ett rersel eller ressel. Det berättas i muntliga uppteckningar från Sjuhäradsbygden, att när den första potatisen kom, så förvarades den i ett ressel under sängen och man åt några bitar på julafton. Skördetiden kallades för "ännstia", alltså andstiden, och and är ett gammalt ord för skörd. Efter höskörden lämnades en bit vall kvar för att klöver och timotej skulle lämna utsädesfrö. Det var ofta ogräs som baldersbrå i denna vall, och då sa min far: "Nu sa vi gå ut och plocka rosor." Det låter ju vackert att plocka rosor, men i dialekten var rosor ett ord för alla blommor. Sedan skulle säden tröskas, och det verbet böjdes starkt, tröska, trask, tröskat. Den som matade tröskverket stod på "ena halskäppa". Det var ett fyrkantigt trämått, som rymde en halv skäppa, och den kunde användas till mycket. Tröskverket hade avlöst seden att "präjlattröska", men präjeln eller slagan fanns fortfarande kvar.

I det följande ska jag ta fram några gamla dialektord och uttryck i bokstavsordning, som min far använde och försöka sätta dem i ett sammanhang.

Betäter – potatis. Det blir fina betäter i år!

Bli vé – köpa, ta över. Ofta använde han uttrycket "bli ve" i betydelsen köpa eller ta över något. Får ja bli ve en liten slatt havre, om du har nön kvar? Eller Får ja ble ve ett par smågriser när soa har grisat? Den där gamla söffa vell ja gärna bli ve. Den har vart farmoras.

Blomma, brom, bråm – havreax. De blir fin havre i år. Den har redan gått i risp, och blomma e finer.

Blåbuka – odon. Framåt sommaren plockades slinner, alltså blåbär. Blåbuka e inget å ha. Odon kallades blåbuka.

Blånna säk – blanda sig med. "Den som blånar säk me agnera, blir snart uppäten å svina" är ett västgötskt ordspråk. Kort a blev å och nd assimilerades till nn.

Bläseter – ha en vit strimma. Vår häst var bläseter och hette Bläsa. Den hade alltså en vit fläck i pannan.

Bonka – banka. De e nön som bonkar på dörra. Oftast knackade man på köksdörren, men om ytterdörren till farstun var låst, så måste man bonka på dörra.

Bös – boss, halm, strö. Det var bös på golvet.

Brascha på – uppräda överdrivet, slå på stort. Ho bara brascha på och tänkte inte på nåt.

Briket – avbalkningen mellan logen och ladan. Logen hade ett rejält golv, där man kunde tröska med slaga.

Bröla – råma högt. Min pappas fasa var att korna skulle

hoppa över haget runt betet på sommaren och gå över på grannens åker. Nu brölar kora igen. Di har la inte gått över.

Bröttla – bråka. Bröttla inte så, onga!

Egenskaper som uppskattades var att vara arbetsam, tålmodig och sparsam. En feck minsann inte brascha på så mycket och inte böckla eller bröttla heller.

Braga – darra, skälva. Ja ble så rädder, så ja braga.

Brummare – ko som inte blev dräktig. Kon hade ett speciellt råmande ljud.

Bröte – bråte, ved. Um Gud vell å bröten höller.

Buster – halmmadrass. När vi tröskat, får vi ta halm i bustern. Man tog så mycket halm, att man nästan ramlade av, men snart var det en stor håla i mitten.

Ladugården bestod av lador med en loge emellan, ladugård för korna och stall för hästarna. Loggolvet var rejält med plankor för att man skulle kunna slå med slagor på det. Avbalkningen mellan ladan och logen kallades briket eller lobalken, och i ladorna var det mycket bös (boss) på golvet. När man tröskat tog man ut bustervaren (bolstervaren) och fyllde bustern med nytröskad halm. Bolstervaren var ofta randiga och hemvävda.

Bölra, börna – svälla om dörrar. Döra te veranda går inte å få upp. Den har börnat.

Bösta – banka. Bösta på döra!

Cedera – avstå, inte bry sig om. Vi får nog cedera det besöket! Troligen låneord från franskan, ceder.

Dabba säk – misslyckas. Nu får vi inte dabba oss!

Dallbaken – grisens buk. Vi får göra rullsolta utå dallbaken på grisen.

Drösa i kull – ramla. De va så isigt, så jag höll på å drösa i kull.

Dulper – gropar i vägarna. Vägen var så dulpig.

Dutta – strö, hålla sparsamt. Dutta lite lätt, när du sår!

Exter – påhitt, konster. Han hade så möcke exter för säk.

Fannli – behändig, enkel. Dä va ena fannli klocka.

Fata – dricka kaffe på fat. När kaffet e varmt, så får en fata.

Femstenarör – stenmarkering vid sammanfallande gränser. Vid gränsen mellan Trökörna, Tengene och Björke finns ett femstenarör.

Feppleter – fumlig. När en blir gammal, så blir en så feppleter.

Fjöl – brödspade med kort skaft, sittbräde. Ta hit kakefjöla! Ena gressla har långt skaft.

Flakevang – vagn med flat botten för vardagsbruk. Vi tar flakevangen i dag.

Flik – ficka. Stöppa händera i flikera!

Flötäng – bördig äng. Flötängen finns bakom dyngestan.

Flått – fästing. Du har en flått på armen.

Förörater – förvirrad. Du ser alldeles förörater ut.

Frivågen – djärv. De e inte bra å va så frivågen. En sa tänka säk för.

Gjala – sätta upp gärdsgård. Nu måste vi ut å gjala för kora.

Glana – glo, stirra. Stå inte där å glana!

Go te – i stånd att. E du go te löfta den här stenen?

Gördåligt – mycket dåligt. Från början har det med det tyska ordet gären, jäsa, att göra. Kan betyda maginnehåll, sörja och gytja.

Gröl – kart, omogna bär, unge. De va bara gröl på busken.

Gålbo – gårdbo, granne. En får hålla säk väl med gålbo.

Hallskäppa – halv skäppa, ca 20 liter. Du får stå på halskäppa och mata tröskverket.

Hoppetossa – groda. De va många hoppetossar ve dammen.

Huga – komma ihåg. Hu (hon) kunne inte huga de.

Hule skogen – djupa skogen. De bodde långt inne i hule skogen.

Huttla – bråka. De va inget å huttla mä.

Håva – sidorna på höskrindan. Hölaset va högre än håvera.

Hängla – vara svag, oftast vid sjukdom. Hur mår du? Dä hänglar.

Häs – hö- eller halmstack. Vi gjorde ena häs bakom laggårn.

Häpet – bråttom. De e la inte så häpet!

Hör – lin. Där borta låg hörlannet, där man odlade lin.

Illavulet – opassande. Dä va illavulet gjort!

Keppeskodder – utan strumpor i skorna. Han geck keppeskodder hela året.

Kevhänter – vänsterhänt. En feck inte vara kevhänter i skolan.

Klappeträ – för att banka ur vatten och lut vid tvätt. Vi hade bösteträ eller klappeträ.

Klena – bre på. Vi får klena på lite lim och laga de här.

Knökafullt – trångt. De va knökafullt me folk.

Kövna, köva säk – kvävas. Dä va så hett, så en kunne kövna.

Kravatak – lätt slagsmål. Pöjka tok kravatak.

Kveke – kvickrot. Vi får harva mot kveken på trädet.

Kåst – kvast. Ta ett tag med kåsten!

Kätel – kittel, kaffepanna. Sätt kätel på spisen!

Kättla – få ungar (om katt). Kan undra var katta har kättlat i år? Ho gömmer sina ungar.

Kölla – göra upp eld i spisen. Här är töre å kölla mä. Töre är tjärved av tall.

Lömössa – pälsmössa. Ja får ta på mäk lömössa i tjurda (kylan).

Meckla – greja. De va svårt å laga motorn. Vi meckla möcke med den.

Mökekjarrar – gödselkärrar. De va svårt å köra mökekjarrar frå lagårn ut på dyngestan.

Murd – moln. De e mörka murder, så de blir nog regn.

Mörsa, myrsa – kura skymning, sitta i mörkret. Vi satt å myrsa i mörkret.

Omm – ugn. Vi sulle baka brö i den store ommen.

Russla – ödsla med pengar. En får inte russla för möcke. Den som köper så mycket han ser, får snart sälja så mycket han har.

Rötevevsla – hermelin, lekatt. Akta däk för rötevevslar! Di kan bitas.

Sjana – glo, titta. Stå inte där å sjana!

Skuler – avfall, matrester. Lagg skalen i skulhinken!

Smala – prata. Ho bara smala å prata.

Smult – smält ister, fläskflott. Efter slakten fanns det mycket smult att ta vara på.

Solegränn – liten stund. Vänta bara ett solegränn!

Stanka – stänka. Ho ble så trött, så ho stanka.

Sältebalj – saltbalja. När vi slaktat, saltades fläsket ner i sältebalja.

Sätta – lyda. Tösa sätter inte.

Te bäst – Finkläder. Dessa klära e te bäst, bästeklära.

Tullamutt – oväsen. De ble rysligt tullamutt.

Ty – räcka till. Maten tyr inte te alla.

Tuskety – sly. De växte bara tuskety.

Umma – intill, nära. Ho satt umma mäk

Uppit – engagerad, intresserad. Ho va alldeles uppit å varken såg eller hörde.

Varsel – naturlig källa. I skogsbrynet fanns ett varsel. Vattnet tröt aldrig.

Vinneleka – vindsnurra. Barna lekte me ena vinneleka.

Äffseter – varp på väv, sista biten. Sopa upp alla äffseter!

Öfsadröp – vatten som droppar direkt från takskägget. Stå inte i öfsadröpet! Det finns ju hängrännor.

Örja – strypa. Akta dig så att du inte örjer dig med snöret!

Ann-Britt Boman

Karl Peter Blad, värvad sappör vid Karlsborgs fästning men huvudsakligen resande i handel

Min farfar var sappör, sade plötsligt Karl-Axel Bladh. Farfar var från Edsvära i Skaraborg och hade som ung tagit anställning i krigsmakten.

Karl-Axel var osäker på vad en sappör var för slags soldat. Det visste jag och därmed var intresset för Karl Peter Blads karriär inom den svenska krigsmakten väckt. Det ena ledde till det andra. Karl Peter var mer än sappör. Han drog sig fram på andra sätt i livet, även de i hög grad intressanta. Han var resande i handel i trettio år och soldat under få år. En fråga var om åren i krigsmakten hade påverkat hans möjligheter i livet. Med den frågan i bagaget påbörjades sökandet efter Karl Peter Blad och hans tid.

Benämningen sappör har sitt ursprung i franskans ”sapeurs” och var vid tiden ifråga en vedertagen benämning på förband och soldater som utförde enklare befästningsarbeten, som svarade för demolering av fästningsverk och annan militär (även civil) infrastruktur. Sappörbataljonnens uppgift var att underlätta (stödja) andra truppslags strid. På bilder av sappörer från denna tid ser man att de förutom vapen även medförde spadar, yxor och andra verktyg för att gräva, bygga och förstöra.

Samhället och Krigsmakten under 1800-talets andra hälft

Karl Peter föddes i Edsvära 1856. Det var säkert årets händelse för hans mor Lotta Ulrica. Det hände mycket annat i världen och i Sverige. Krimkriget avslutades i Paris. Sverige fick en långvarig huvudvärk av freden. Åland demilitariserades. Ett annat krig bröt ut, nämligen det första brännvinskriget mellan O Smith och Ut-skänkningsbolaget. Det varade i två år och det är inte klarlagt om det påverkade de värvades tillgång till brännvin. Det var en tid av stora tekniska innovationer. De Laval konstruerade den första handdrivna separatorn, som fick stor betydelse för de värvades mödrar och systrar på hemorten. Sverige blev ett upplyst land på olika sätt, inte bara genom elektriciteten. Offentliga avrättningar förbjöds. I Stockholm byggdes den första spårvägslinjen. Den drevs inte med elektricitet utan med hästkraft, egentligen havre. Telefonen demonstrerades för första gången i landet, en uppfinning av betydelse för krigsmakten. Alfred Nobel förbättrade dynamiten högst avsevärt till glädje för de blivande sappörerna kan man tro.

Sverige var på väg att bli ett modernt land. 1855 hade stambanorna börjat byggas. 100 mil järnväg byggdes på tio år och förändrade landet i grunden. Detta kloka beslut fattades i ett land som ännu inte hade blivit demokratiskt och som styrdes av ett fåtal män. Det gick emellertid undan. Tron på framtiden var stark i ytterligare hundra år.

Förlusten av Finland 1809 inledde en långvarig nedgångs- eller förfallperiod för den svenska krigsmakten. Den strategiska nyordningen präglades av ett defensivt förhållningssätt, ett uttryck för detta var de stora befästningar som byggdes: Karlsborgs fästning, ett enastående bygge.

I fästningen samlades olika truppslag. Sappörbataljonen förflyttade 1875 ett kompani från Stockholm till Karlsborg. Efter flera år i Karlsborg uppnådde förbandet till slut bataljons styrka. Tanken på medborgare i vapen växte sig starkare. Beväringen föddes, en föregångare till värnplikten. Beväringar började tillföras bataljonen 1885. Några år senare ändrades bataljonens namn till Göta Ingenjörsbataljon. Nästa stora förändring skedde med 1901 års härordning, då förbandet organiserades i fyra olika kårer, förlagda

på olika platser. Försvarsbeslutet 1925 medförde förflyttning till Eksjö, där man 1928 övertog Smålands husarregementes kaser- ner. Regementet fick namnet Göta Ingenjörregemente (Ing 2).

Regementets fyndiga motto var: Jag skall finna en väg eller skapa en.

Karl Peter tar värvning

I Stamrullan för Sappörsbataljonens andra kompani framgår att Karl Peter värvades (*kapitulerades*) i juli 1877 för en tid av tre år och tre månader. Det antecknades, att han var ”utgående” i oktober 1880. Han kunde då om han så önskade lämna sin militära befattning. Karl Peter var vid värvningstillfället ogift och hade inte tjänstgjort vid annat militärt förband. Han var fem fot och fem tum lång (ca 160 centimeter), ett genomsnitt för sappörerna, en längd som inte hade räckt till för att bli grenadjär, då krävdes minst 170 centimeter. Det noterades också att Karl Peter inte hade något hantverksyrke. Han genomgick rekrytskolan och antogs (*approberades*). I oktober 1880 lät han värva sig för ytterligare ett år.

Han hemförlovades varje år, därför blev hans aktiva tjänstetid ungefär hälften av den kontrakterade värvningstiden, dvs sex månader varje år. Karl Peter var en skötsam soldat, som inte ställde till det för sig eller andra. Ingen gång under värvnings- tiden bestraffades han och fick vid avskedet vitsordet ”sig utmärkt väl förhållit”.

Värvningen dokumenterades på ett förtryckt, imponerande dokument med rubrik Kapitulation, i vilket med eftertryck framhölls att Karl Peter hade värvat sig frivilligt och utan att något tvång framställt. Under värvningstiden skulle han också redligen tjäna Kungl. Maj:t och Kronan. Efter tjänstetidens utgång skulle han på sätt som Kungl. Maj:t, Krigslagarna och Värvningsstad- gan föreskrev vara entledigad och att i städja, i mån av fullgjord tjänstetid, utfå trettio kronor.

Karlsborgs fästning, stort anlagd men fel tänkt, gigantiskt fel

En besökare som i dag kommer till Karlsborgs fästning, får, trots fästningens numera ganska fredliga funktioner, en tydlig förnim- melse av kraft och styrka från murarna och bastionerna, som skär av udden ut i Vättern, skriver Ericsson/ Lippold i *Karlsborgsliv* (1995). Sommaren 2023 kan ett tränat öga notera att den militära aktiviteten har ökat högst märkbart och inte rör särskilt fredliga ting: specialförbanden är inte att leka med.

Vilken idyllisk småstad som helst vid Vättern!

När tjugooftåriga Karl Peter inställde sig 1877 för tre års tjänstgöring, hade arbetet med att bygga fästningen pågått sedan 1819 och skulle pågå i ytterligare många år. Fästningen konstaterades 1909 färdigbyggd! Bygget hade då pågått i 90 år. Fästningens militära värde hade "devalverats" kraftigt på grund av vapenutvecklingen och därav förändrade taktiska doktriner. De imponerande värnen kunde inte förändra att fästningen var överspelad. Fästningen föll alltså inte på grund av belägring och erövring utan att tiden sprang ifrån den. När 1925 inföll, ett ödesdigert år för krigsmakten, beslöts att fästningen inte längre skulle vara krigsfästning. Den fick andra uppgifter inom krigsmakten, främst för utbildning. Den blev så småningom också ett turistobjekt av rang, en stad i miniatyr.

För Karl Peter, en ung man från Edsvära, borde inträdet i fästningen varit en omtumlande händelse. I dag finns en minnessten som talar om för besökare under vilka år sappörs-bataljonen var förlagd i fästningen. Stenen borde med Krigsmaktens logik stå framför den port, där bataljonen hade sina lokaler och logement. Det var inga dåliga lokaler. Jag vill gärna tro att Karl Peter aldrig i sitt liv haft en så god bostads-standard och bestått med bättre kosthåll. Krigsmakten klädde också upp honom, i varje fall när han bar mörkblå uniform m/1854.

Några bilder från livets som sappör vid Karlsborgs fästning under Karl Peters värningstid *(Efter en redogörelse av kapten A. Liedstrand 1901)*

Sappörkompaniet avmarscherade från Stockholm den 13 maj 1875 till Karlsborg. Chef var kaptenen Stålhane (sedermera major). Ytterligare ett antal yngre officerare, subalterner, medföljde.

På plats i Karlsborg flyttade kompaniet in i slutvärnets västra del. Övnings- och utbildningsverksamheten kom snabbt igång och förberedelser gjordes för att kunna delta i de militära övningar som inleddes i mitten av juli. Rekrytskolan hade påbörjats. Under vinterhalvåret pågick också en under-befälsskola som examinerade sina första elever i januari 1876.

I januari 1876 började uppsättningen av 2. Kompaniet med löjtnant Bergelin som chef. Fanjunkare Brambeck knöts också till kompaniet. Utbildningen inleddes med en rekrytskola som längre fram organiserades i ett fältingenjörskompani. Ganska snart genomfördes en fältmarsch till Forsvik. Ett antal rekryter approberades till de två kompanierna.

H.M. Konungen besökte i juli 1876 Karlsborg för att inviga järnvägen Karlsborg- Skövde, en "bibana" som var statlig och av största betydelse för fästningen. Invigningen skedde på eftermiddagen. Konungen kunde också avsätta tid för att besöka fästningen och orientera sig om verksamheten.

För soldaternas trevnad organiserades ett försäljnings- och serveringsställe, ett marketenteri. Det togs på så stort allvar att till och med ett reglemente för marketenteriet fastställdes. En mamsell Sofia Lindqvist anställdes som marketenterska. Brännvin och punsch serverades. Överheten tänkte inte bara på soldaternas lekamliga välfärd utan även på deras andliga, ett bibliotek inrättades.

Övningarna fortsatte. Sommaren 1877 förflyttades hela truppen med en fältmarsch till Axvall. Första etappen till Skövde företogs med tåg på den nya järnvägen. Från Skövde marscherades till övningsfältet i Axvall. Marschen gick vidare österut till Tibro, där man också övade broslagning. Troligen åkte man tåg från Tibro till Karlsborg. Under förflyttningarna samövade kompaniet också med andra militära enheter.

I januari 1878 var sappörsbataljonen organiserad genom att 3:e kompaniet uppsattes. Vintern 1878 bedrevs intensiv utbildning. Flera soldater kommenderades till fästningens hantverksskolor. Man anger, med viss upprördhet, att under året hade värvingarna varit kostsamma, enstaka rekryteringar kunde hamna på upp till

80 kronor per rekryt!

Årets stora fälttjänstövningar förlades till trakten av Fittja. I den deltog 1. kompaniet som på kvällen den 27 juni avreste med tåg. Kompaniet, som uppgick till 170 soldater, medförde 28 hästar och ett antal fordon av olika slag (pack-, verktygs- och skanstygvagnar). I juni höll man också egna fälttjänstövningar med marscher till Skara, Korsberga och Hjo för att återvända till Karlsborg efter att ha varit på marsch under tre dagar.

Officerarna organiserades i något som kallades sappörs-kommitén, vars arbete avsåg att producera reglementen och läroböcker, bland annat i fältarbeten. Man funderade över taktiska frågor och vilka erfarenheter som hade vunnits i de senare årens krig. Man får förmoda att erfarenheterna från fransk-tyska kriget 1870 var av särskilt intresse. Det hölls också föreläsningar i en mångfald av ämnen i vilka även andra soldater än sappörer var kommenderade.

Rörelse är en av stridens grundbultar därför övades med ofta förflyttningar. Den nya tiden gav nya möjligheter, därför ägde 1879 års fältmarsch rum på järnvägsbuss. Första anhalten var att förflytta sig till Herrljunga, därifrån till Borås, Ulricehamn och slutligen till Falköping. Sappörerna såg fördelarna med att samöva och förflytta sig med den då toppmoderna statliga järnvägen, som också var kunglig. De medförde också mycket utrustning, hästar, fordon, verktyg och vapen. Det var ingen enkel uppgift för järnvägen att lösa dessa uppgifter. Efter övningarnas slut följde utvärderingar som kunde resultera i ändringar i instruktioner och reglementen. Erfarenheter togs tillvara. Sappörskommitténs huvuduppgift var ju att verka som ett utvecklingsorgan. Sappörsförbanden samövade ofta med infanteriförbanden, vars strid man skulle understödja med sin speciella kompetens. Officerare och underofficerare från infanteriet var också regelbundet kommenderade till att följa sappörernas verksamhet. Ett antal soldater uttogs till minörutbildning i september. Manskapsmatsalen byggdes ut under året.

Under tre dagar i september hade fästningen storfrämmande. Konungen var på besök igen.

I slutet av 1879 fanns tre kompanier uppsatta. Därmed kunde man leva upp till sitt namn, Sappörsbataljonen. Hela förbandet bestod av värvat manskap. Det var först 1885 som bevärningar började tillföras bataljonen.

★

Karl Peter bör deltagit i stora delar av den verksamhet som beskrivits ovan. Vi har inga uppgifter om vilka skolor han genomgick. Det fanns ett hantverksinslag i utbildningen. Förbandet hade ett antal hästar som dragare (hästanspann). Med sin bakgrund hade han säkert också vana att sköta och arbeta med hästar.

Järnvägens ankomst till Karlsborg sammanföll med Karl Peters värning. Det var möjligt att åka tåg till och från Skövde. Banan Skövde-Axvall (med anslutning till Skara) invigdes dock inte förrän 1904. Det var dyrt att åka tåg på den här tiden. Om inte soldaternas resa bekostades av krigsmakten, får vi antaga att de tog sig hem genom att gå med sina vältränade ben och fötter. Karl Peter blev dock bekant med den nya tidens transportsätt genom att så många övningar utgick från järnvägsförflyttning, som ingick i tidens militära doktrin. Sappörsbataljonen var ett rörligare förband än de indelta kompanierna.

Karl Peter reste ut i världen, först till Saleby sedan till Ovensjö i Gästrikland. Han återvände, tog värving och träffade Emma och de slog sig ned i Härlunda-Bjärke socknar.

Efter Lotta Ulricas död 1861 hamnade Karl Peter som femåring hos torparparet Andersson i Gunnarstorp, Edsvära socken. Det uppges att han behandlades som vore han en "fosterson". I slutet av 1873, sjutton år gammal, tog han tjänst som dräng i Saleby, där han blev bekant med en ung smedlärling som hette Törnquist. De var inte kvar länge i Saleby. Törnquist och Karl Peter begav

sig ut på sitt livs längsta arbetsresa hösten 1874, då de tog tjänst i Ovan sjö i Gästrikland, i en trakt som präglats av bergsbruk: möjligen kan de varit järnbruksdrängar, erfarenheter som borde varit av värde när Karl Peter värvades.

Efter värvningen kyrkobokfördes han 1877 i garnisons-församlingen i Karlsborg. Han hade kommit tillbaka från Ovan sjö året före. En anteckning antyder att han och Emma, den blivande hustrun, redan 1876 bodde i Härlunda eller Bjärka. Emma som tidigare varit inhyses i Fattighuset i Norra Vånga tog 1876 tjänst som piga i Härlunda eller Bjärka. Efter sonen Karl Ludvigs födelse återfanns hon och barnet på gården Holmetorp under Trestena. Något år senare fanns de på torpet Heden. En period var de också boende på det ganska stora torpet Korpabo vid Hornborgasjön, även då som inhyses. Som soldathustrun tvingades Emma leva ensam i svåra omständigheter, eftersom maken halva året tjänstgjorde vid Karlsborgs fästning.

Emma och Karl Peter gifte sig 1878 i den för socknarna gemensamma kyrkan. De var ett tjugigt brudpar med brudgummen i blå uniform m/1854 med guld och glitter. Kanske slöt de indelta soldaterna i socknen upp vid kyrkan och paraderade för brudparet. Det var ju en militär kollega och ett tillfälle att visa upp färdigheter i militär pli och exercis.

En sappör i full uniform

Efter fler år som inhyses i tillfälliga bostäder lämnade de Härlunda-Bjärka för gott 1884. De hade flyttat ofta men sällan till något bättre. Karl Peter skrivs som arbetare med tillägget resande i handel, en sysselsättning som blev allt viktigare för deras försörjning. De flyttade till Stenstorp i Petersburg, till en enkel stuga, som de hyrde av en Karlsson som själv bodde på Oxbacken i Skara. Stenstorp låg halvvägs till Skara, ett läge som bör ha gjort det enklare för Karl Peter att vara resande i handel. Den lilla stugan blev deras fasta hem under många år. Karl Peter och Emma fick sju barn. Samtliga överlevde till vuxen ålder.

Sappören som bedrev kringresande lanthandel i trettio år! Till slut blev han stadsbo och slutade sitt liv på Skolgatan 21 i Skara. Efter näringsfriheten 1864 undanröjdes alla hinder för gårdfarihandel. Andra grupper i samhället, förutom västgötaknallarna, kunde också bedriva handel som gårdfarihandlare eller resande handlare. Nya distributionsformer skapades, på landsbygden lanthandel. Längre fram blev även postorderhandeln en svår nöt för de kringresande handlarna. Konkurrensen hårdnade även på landsbygden.

Nära gårdfarihandlaren låg krämaren som var borgare och reste runt på de förekommande marknaderna. Sortimentet de saluförde var kram (dussinvaror, småkraf, bjäfs, krimskrams och skräp). Städernas handlare tyckte inte om konkurrens från resande handlare. Skara drätselkammare tog flera beslut om att försvåra torghandel för handlare som inte bodde i Skara. De skulle anvisas de sämsta platserna på torg och marknadplatser och erlagga högre avgifter. Man kunde inte förbjuda dem men väl försvåra deras handel.

Hur eller varför Karl Peter blev resande i handel är okänt. Tiden

som värvad soldat bör rimligen gett honom erfarenheter och färdigheter som gjorde att han kunde undgå att ansluta sig till det stora "lantproletariatet", som kraftigt hade växt fram under de senare decennierna. Han hade också "sett" andra delar av landet. Tillvaron som resande i handel var inte enkel den heller. Det krävde mycket arbete i varje fall om han handlade med färskvaror som fisk, vilket det finns uppgifter om. Han lär också varit delägare i en liten fiskebåt på Vänern. Klart är att han ofta ställdes inför transportproblem. Resande i handel mötte också motstånd från lokala handlare, inte minst i städer. Skara var inget undantag utan hade en starkt avvisande, för att inte säga "diskriminerande" hållning till handlare utanför staden, vilket framgår av stadsstyrelsens protokoll. Han försörjde dock sin stora familj på sin handel. I bouppteckningen efter hans död framgår att han inte skapat någon förmögenhet. Det hade dock gått ihop!

Skolgatan i Skara vid förra sekelskiftet, den gata som blev den sista hemmet för Karl Peter

Efter åren i Stenstorp i Petersburg, halvvägs till Skara, flyttade familjen 1909 över stadsgränsen till Skolgatan 21, en gata som började vid Skoltorget, gränsade till Domkyrkan. Vid torget låg ståtliga trävillor. I slutet av den raka Skolgatan var husen och miljön mindre ståtlig, mer lantlig. Här låg ett myller av gårdar och kåkar, som beboddes av hantverkare, småhandlare och annat "löst" folk med stora barnkullar. Skolgatans handlare och hantverkare tillgodosåg de flesta behov som kvarterets boende hade. Skolgatan 21 var ett gatuhus som också hyste en offentlig inrättning med ett dubiöst rykte, en "cafékrog", som serverade mer brännvin än kaffe. Polismakten i staden var bekymrad över de lägre klassernas levnadssätt. Möjligen borde polisen varit mer bekymrad över att huset ifråga ägdes av en i stadens tjänst anställd polisman.

Slutord

Det är inte lätt att hitta några spår efter meniga soldater och "enkla" människor under 1800-talets senare hälft. Källorna är få om ens några. Man levde och drog sig fram sedan var det inte mer.

Karl Peter var kanske inte född soldat men han växte upp i ett sammanhang där militären och soldatens yrke var etablerat. Morfar Blad var vice korpral och gammelmorfar var indelt soldat, en knekt. Det var en utväg, kanske en familjetradition.

De fyra åren som sappör bör varit en viktig tid för Karl Peter. Han levde tillsammans med andra jämnåriga i Karlsborgs fästning, i västra delen av det väldiga slutvärnet, en byggnad som än i dag lämnar få opåverkade. Han deltog i utbildning och i övningar. Sappörer var föregångare till ingenjörs kåren, därmed kom han i kontakt med den tekniska utvecklingen på flera områden. Vi kan dock inte se några tydliga spår i hans fortsatta gärning av dessa tekniska kunskaper och erfarenheter.

Åren som värvad soldat innebar inte att Karl Peter hela tiden vistades på Karlsborgs fästning. Krigsmakten hemförlovade ganska utstuderat värvat manskap när de inte behövdes. Karl Peter var hemförlovad halva värvningstiden. Värvade fick då klara sig bäst de kunde. I många fall hade de fått lära sig grunderna i något yrke. Vi vet inte om det gällde Karl Peter. Han var givetvis förtrogen med arbete i lantbruk. I Härlunda-Bjärka var deras liv under värvningsperioden präglat av att de inte hade fasta tjänster och därmed inte heller ett fast boende. De flyttade ofta. Deras liv var redan då ambulerande. I Petersburg, som låg i Skara landsförsamling, fick de ett fastare liv i den lilla stuga som de hyrde fram till 1909.

Flytten in till Skara stad och livaktiga Skolgatan blev slutstationen för sappören Blad.

Björn Petersson

Var Judas Iskariot född i Skara?

Olof von Dalin

I sin inträdespredikan i den kalottiska församlingen den 3 augusti 1751 höll slottsbibliotekarien, rikshistoriografen och sedermera hovkanslern Olof von Dalin* en utläggning som bland annat innehöll en vederläggning kring teorin att Judas Iskariot skulle ha kommit från Skara och alltså varit västgöte. Han säger:

Likaledes har en hednisk etymologist velat påstå att Judas Iskariot varit en västgöte, eftersom namnet tycks betyda att han varit född i Skara; men kalottiska anmärkningar befria Skara därifrån med det starka skäl att Judas gav tillbaka de trettio silverpenningarna, vilket han aldrig gjort, om han varit en västgöte.

Som alla förstår är Dalins tal bara ett skämt men skämtet var insatt i ett större sammanhang som gick tillbaka till drottning Lovisa Ulrika och hennes instiftande av det svenska kalottregementet 1751. Allt handlar om humor, ironi och satir. Drottningen hade instiftat regementet för nöjes skull och medlemmarna var berättigade att bära kalott till ”skydd för sitt svaga huvud”. Deras uppgift var att driva med samhället, ståndspersoner och alla dumhuvuden var de än befann sig.

Kalottregementet hade sin förebild i Frankrike och drottningen avbildade detta. Själv var hon stormästarinna. Medlemmarna kläd- des, som nämns, i kalott som ju annars var ett prästerligt plagg vid denna tid. Och ironin drabbade inte minst kyrkliga företrädare

vilka var tacksamma objekt för skämten. Inte minst Dalin passade på att skämta med prästerskapet och parodiera deras talekonst. Han hade också en god inblick i mycket som rörde det klerikala då han var prästson från Vinberg i Halland. Prästeståndet var inte overksam i sammanhanget utan protesterade skarpt mot drottningen och hovets sätt att skämta med kyrka och präster. Det utmynnade i att kung Adolf Fredrik fick be om ursäkt för sin drottning i en skrivelse. Men det stannade inte med detta. 1756 åtalades Dalin inför Kanslirätten där det påpekades att han hade ”uppdiktat sig de fulaste karaktärer som upptänkas kunna utan att på anständigt sätt anföra någon enda beskrivning på ostraffliga, redliga, nitiska och gudfruktiga män av rikets prästestånd”. Dalin försvarade sig så gott han kunde och menade att det var bara de dåliga talare och predikanter som han häcklade och detta i ett slutet sällskap. Åklagaren yrkade på dödsstraff men Dalin klarade sig med nöd och näppe undan med 50 daler silvermynt i böter och ett avskedande.

Värre blev det för Dalin när han stöttat drottningen i hennes revolutionsförsök 1756. Han blev förvisad från hovet 1759 men återkom efter ett par år för att bli hovkansler 1763. Han avled samma år och drottningen ordnade så att han fick sin gravplats i den stora ättehögen framför Lovö kyrka. En obelisk pryder graven och där har drottningen lämnat en hälsning till sin vän som skämtat och förnöjt henne:

Må torvan vila lätt över honom
Som genom fint och ädelt skämt
Lättade de kungliga omsorgerna.

Att Olof von Dalin hade en god förmåga att roa sina åhörare inom kalottregementet, som var ett slutet sällskap, kan man förstå på en annan predikan som han höll på Jakobsnässodagen den 25 juli 1753. Här vederlägger han den gängse traditionella kyrkliga uppfattningen om att S:t Jakob skulle ha varit en av Jesu apostlar. Han säger:

Ingen må tro att denna har sitt namn av någon patriark eller apostel, fast mindre av någon kung eller annan herre: det var en helt annan människa. I Galicien levde för många hundrade år sedan och strax efter att västgötarnas (västgoternas) ankomst en rask bonddräng, som vaktade boskap och för sin styrkas skull kallades *Buss*. Eftersom han hemkörde korna kallades han också för *Ko-buss*. Förutom all annan artighet hade han ett ganska vigt handlag att behändigt fänga loppor. Som nu herdinnor och pigor i denna nejden voro av dessa små hoppande djur besvärade, så tillbjöd *Kobussen* dem ofta sin tjänst att befria dem därifrån och som han dagligen frågade dem om det behövdes och de nästan alltid med ett nigande sade ”Ja, Kobuss”, så blev Jacobus hans beständiga namn.

Johnny Hagberg

som hämtat huvuddelen av ovanstående ur Carl Henrik Martlings bok *Det kungliga stiftet*, 2002.

*Olof von Dalin, född 29 augusti 1708 i Vinbergs församlings prästgård i Halland, död 12 augusti 1763 på Drottningholms slott, var en svensk skald, prosaskriftställare och hävdatecknare. I och med tidskriften *Then Swänska Argus* som han grundade anses den yngre nysvenska perioden ta sin början.

När Synnerby kyrka brann sommaren 1770

”en så farlig tilställning”

berättad av ett åsyna vittne, och en Bön om stambok till ny kyrka på
välrimmad västgötska 1773

Synnerby gamla kyrka

I domkyrkosysslomannen och ”hederslektorn” Peter Eriksson Lindskogs (1766 – 1821) klassiska men långt ifrån ”korrt” beskrivning om Skara stift, får man om Synnerby kyrka bl a veta att den ”blef till torn och tak afbränd 1770 af åskeld”.¹ Varifrån Lindskog fått den uppgiften anges inte. Men med tanke på det fåtal tidningar som fanns i Sverige under 1700-talet, är det rimligt att anta, att han eller någon av hans föregångare som stiftsforskare ögnat Inrikes Tidningar. Den utgavs i Stockholm men innehöll nyheter från hela landet, t o m från den s k östra rikshalvan. I dess nummer 30/7 1770:nr 59 kan Lindskog ha läst, och läser vi nu med dåtida stavning och interpunktion men med nutida indelning i stycken ett Utdrag af et Bref ifrån Synnerby wid Skara, den 9:de Julii.

J dag kl. half 2 e. m. slog Åsken ned uti öfwersta spetsen af Tornet på härwarande Moderkyrkan; warandes Tornmuren 30 alnar hög, Träverket därofwän på 50 alnar, utom en 8 aln. lång Järnspara. Olyckan observerades icke straxt efter sjelfwa Åskeslaget, ehuru man på stunden såg Kyrkan både innan och utan; Efter 12 a 15 minuters förlopp, blef man warse på öfwersta ändan af Tornets hjert-träd [= hjärtstock], som med Koppar-plåtar war omgifwit, en rök, hwilken med force [= kraft] liksom ur et Blåsrör utfrusate [= ut(f)rus(t)ade?].

Det klämtades häftigt och samlades mycket Folk, som på det högsta sökte rädda både Torn, Kyrka och den när til Kyrkan liggande Prästegården; flere timmar arbetades på Tornets afkappande, och när inre resningen änteligen war afhuggen, kunde den starka och med stor myckenhet af spik fastnåglade Spån-bottn och Spån, omöjeligen med yxar eller sågar lossas. Folket låto intet Elden afskräcka sig, fastän Eldbrandarne liksom regnade neder i Tornet, sedan Spiran hade tumlat och Elden fick fri luft. Anstalter gjordes, at tilräckeligit Watten upfordrades i Tornet, at släcka den nedfallande Elden.

I denna nöden war ej annat at göra, än på möjeligaste sätt conservera Uret och Klockorne,

hwilket skedde så, at Torn-Uret styckewis nedhämtades, och alla 3 Klockorne makades på yttersta kanten af Windgluggarne, där de ock lyckeligen äro bewarade. Besynnerligt war, at största Klockan, som utom sin behöriga Armatuur väger 7 Skep:d och 15 Lispund [= ca 1.280 kg], blef af sex Karlar med en simpel Lina, utan Block eller annan Mechanisk

Jnvention, nedtagen och i bewar satt.

När detta war verkställt, kom Folket med knapp lifsbärgning ned, och stod nu med häpenhet och tårar at afbida tornets fall, som drog ut wid påß 7 a 8 minuter, då Tornet olyckeligen kastade sig ända långs ut åt Kyrkotaket, och antände i en hast hela Kyrkan, så at alla taken stodo i ljusan låga. Alt Kyrkans nog dyrbara Jnnanrede, blef genom detta hederwärda Folkets tiltagsenhet, på det försigtigaste uttagit och frälsat, ehuru det smärtade dem som genom dryga omkostningar fått sin Kyrka, uti et här i orten dyrbart och ansenligt tilstånd, när de nu nödgades bittals släpa ut det ena om det andra.

Elden har continuerat i sju dagar, och är wid hållen Laglig Besigtning inhämtat, at både Murar och Hwalfwen äro för-lorade. En särdeles Försynens Nåd har dock bewarat Folket, under en så farlig tilställning, för skada til lif och lem.

Som bakgrund till den befogade frågan vem som kan ha författat denna detaljerade beskrivning av Synnerby kyrkas brand, bör vi till en början även veta, att kyrkan år 1754 hade blivit ombyggd till korskyrka ”under d. v. Kyrkoh. Mag. A. Northmans inseende” enligt Lindskog. Dessutom erinras vi alla med dåligt närminne om 1:e kyrkoantikvariern Robin Gullbrandssons initierade artikel om Synnerby kyrkobyggnaders historia i Skara stiftshistoriska sällsksaps medlemsblad 38, 2020, nr 3.

Den barnlöse kyrkoherden Anders Northman (1716 – 1758) slapp bevittna vad som hände med hans ansenliga ”besvär och kostnad vid moderkyrkans tillbyggnad och reparation”. Han efterträddes i sinom tid 1766 av den enligt Warholm muntre umgängesmannen och för sin kroppsstyrka och ofantliga fetma välkände Elias Silvius (1731 – 1778).²

Liksom Northman bodde Silvius i Synnerby prästgård invid kyrkan. Han utses därför i första hand som tänkbart vittne till och skildrare av kyrkbranden. Ty inte enbart gravtal författade av honom är registrerade i Libris. Under sina studieår i Upsala harangerade han i tryck 1758 med ett ode om åtta strofer åtta landsmän som lagerkransats av professorn och upplänningen Johan Amnell (1718 – 1789). Här kanske vi kan nöja oss med den sjunde strofen som ett första prov på Silvii diktkonst:

J åtta raske *Vestre Göthar*,
Som till Parnassen skynden Er:
J fåktat käkt mot lärda stötar;
Derför man Eder lagren ger.
Ert mästerbref nu färdigt är;
J ären alla hedern värde;
J ären alle lika lärde,
Den sanning bör ju skrivas här.³

Till yttermera visso konstaterade Hans Sallander (1903 – 1983) redan i företalet till sin förteckning av ”Personversar”, att Elias Silvius med över fyrtio nummer var den överlägset flitigaste att författa ”brud- och grafskrifter” och få dem tryckta i Skara.⁴ Detta till skillnad mot Silvii komminister Arvid Bredzell (1723 – 1779) såsom högst eventuell brandberättare. Denne var visserligen född i Synnerby, men är inte känd för att ha lämnat efter sig någon trycksak till eftervärlden när han avled på kaplansbostället i Ardala.⁵

Märkligt är dock att Warholm inte känner till, eller i varje

Synnerby kyrka och prästgård. Laverad tuschteckning 1833 i: "För ro skull" av Johan Gustaf Thun

fall inte säger något om den kroniska skrivklåda Silvius (inte) tycks ha lidit av. Men denna "sjuka" bidrog nog till att han "var mycket älskad af sin församling". Ett exempel finner vi i avisan "Hwad Nytt? Hwad Nytt?" utgiven i Göteborg 16/12 1773, nr 257 & 258:

Skara, den 1 December. Ut i sidstledne October månad, då Högwällborne Herr Justitiä-Cancelleren Liljesträhle⁶ var i Staden, aflemnade Herr Kyrkoherden Silvius til honom en supplique, med anhållan om Hans promotorial [=rekommendationsskrivelse] hos Konungen, om Stamboks och Collecters allernådigste bewiljande, för Synnerby afbrända Kyrka. Och sedan han omtalt Kyrkans olyklige öfvergång, des fattigdom, jämte Folkets utarmade och beträngda tilstånd, säger han sluteligen:

Det har waret sålsamt, at Lands-Kyrkor blifwet benådade med Stambok; men det är sålsamare, at få wörda en magt-ägande Konung G U S T A F, som wil, kan och har fulkomligt hjerta, at hugna och undsätta sine nödstälde Undersätare; ja, äfwen det, at få i Dig, Nådige Herre, glädjas af en Förespråkare:

Som är Din Konungs högra hand,
Et utwaldt redskap för Hans Lagar;
En G U S T A F S Moses i vårt Land;
Som troget gör hwad Han behagar.
Ack hjelp! At Folket Kyrka får,
ans Lagar;

Där Guds och G U S T A F S lof må höras,
Och böner för Hans Tromän göras;
Bland hwilke Du med äran står.

Men redan fem veckor tidigare, i nummer 226 & 227, 13/11 1773, hade det "jöttebosska" bladet Hwad Nytt bjudit sin läsekrets på en versifierad stambokssupplik på äkta västgötsk dialekt. Sådana alster från landskapets 1700-tal är ganska unika enligt Hesselman och Sallander. Sallander kan endast redovisa den i Skara tryckta bröllopsdiken från Fägre 1740 av Axel Luth (1708 - 1781), sedermera prost i Borås.⁷ Och vi kan väl svårigen föreslå någon annan än Synnerbys herde Elias Silvius som upphovsman till följande försök att inte bara roa, inte bara Gustav III:

Stormäktigaste Alranådigaste Kåning!

Nådigste Kåning. J ä nu wänn Gud,
Näst den Gamle, såm sturer åß alla.
Wi ska sätta och luda Ehr Bud.

Gud hafwi lof! J få nu befalla;
Såm J böra, mä liuft å mä lett.
Gud wälsigna den stunna dä skett.

Tänka wäl Ehr hwa illa da war;
Ulöcka åß tre åhr sina hände,
Morkiörkan wåran, helt finer å rar,
Åska, änna te rota uppbrände.
Sina wi aldrig magta böt te,
Skaffa åß nåka Kiörka ige.

Ej nåka stufwa, såm wa nåket mä,
Fans när Kiörka hu gieck öfwer änna,
Fatig ä Sockna, och lita te dä,
Gud wet hwart wi sku åß nu wänna.
Tia, ha gjort abakelig nöd,
Wi creperat för dagligt bröd.

Wåran Magister, mä Lof Ehre sagt,
Han i ett halskiuhl måste nu ohla,
Men J må tru, at Han har utlagt,
Hwa J ä för en Kåning på Johla.
Giära för Gussköll hielpa åß då,
At wåran Kiörka te magt kunna få.

Låta a Stambok nu af Ehre hånd,
Duraste Kåning, nådigt förunnas,
Och de cullectera i Ehrat Lånd,
Som wi ha sökt, med första förkunnas!
Gud stå mä Ehr te Kråpp å te Siäl!
Hälsa och hemma, giära så wäl!
Wi framhärda ufördejieliga och aldeles ubemängt[?]

Wåran Öfwerfals Alranådigastigaste[!] Kånings

Aldraunderdånigaste och trognaste
Unnersätare,

And. Göransa, Jon Jonsa, Arfwid Persa.

Å alla Grannas, och hela Socknas wägnar i Synnerby,
Nohlwäst om Skara.

Att identifiera de tre odalmännen är delvis rena gissningstävlan.
"Jon Jonsa" bör dock ha varit Jonas Jonsson (1736 - 1826) i byn

Tåstorp. Denne fick uppleva sin nittioårsdag innan han avled.

De flesta läsare av detta periodicum torde inte behöva hjälp med att tyda de fem dialektstroferna. I stället för att kommentera sönder dem, kan det därför räcka med att framhålla att i central västgötska saknades långt y-fonem, som i dikten ger "sturer, luda och Duraste". Vidare att det korta y-fonemet inte endast i Västergötland förekom kort ö-haltigt, vilket förklarar "Ulöcka" och "Morkiörkan" (=moderkyrkan).⁸

Att den sannolike rimsmeden, Silvius själver, var tvungen att "ohla" i ett skjul, kan få oss att med orätt misstänka en *licentia poetica*.⁹ Stavningen med "-hl-" förklaras dock rim-ligen av "Johla", och av att Silvius då han ordade där, kan ha nämnt Hin *håle* med "tjockt l". Före Första världskriget samlade någon språkvetare på låneord som införts efter reformationen och trängt ner i det svenska folkdjupet, bl a "krepera", i skriftspråket belagt fr o m 1666 (SAOB).

Dessutom bör väl tidigare ha påpekats att "stambok" enligt SAOB har haft och har flera betydelser, bl a:

"(numera bl. i skildring av ä. förh.) vid insamling av frivilliga gåvor (till allmännyttigt företag l. till hjälpbehövande) använd (av myndighet auktoriserad) bok l. lista l. längd vari givare skrev sitt namn o. antecknade gåva l. vari namn l. gåva antecknades av vederbörande insamlare (särsk. liktydigt med: insamlingslista)" o s v.

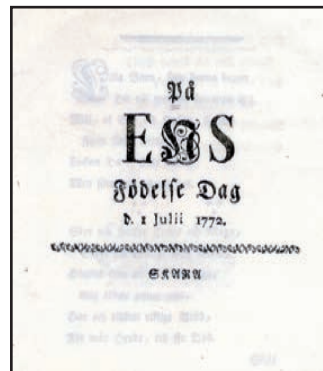
Därmed är vi framme vid frågan ifall den i tvefaldig språkkostym klädda stamboksbönen gav något resultat. I Synnerby sockenstämmoprotokoll 7/8 1774 ger Silvius oss ett mångordigt negativt besked:

Sedan denna olyckeligen afbrända Kyrka, oagadt alla giorda Försök, ej fådt hugna sig, af någon hielp till understöd hwarken igenom Stambok eller *Collector*, utan alt sådant på flere underdånige *Suppliquer* och böneskrifter blifwit afslagit, skulle nu Socknemännen samråda, huru de på besta sätt som möjligt woro, skulle sig härutinnan kunna utreda, ... hwilket dock alt slutade sig i denna yttersta *resolution*: At den förbrända Kyrkan skall stå sådan som hon är, murarne jämkas, Sneden borttagas, och den Södra väggen som är skadad, i möjligaste måtton hielpas, hwaruppå sedan takresning med brädtak skall upföras, och Kyrkan inuti med anständigt brädhwalf förses.

Man ackorderade därefter med några tillresta byggmästare, och fastnade för häradsmurmästaren Ander Bergman från Bönetrakten. Han skulle fullfölja restaureringen av kyrkorummet för 185 daler silvermynt men med kontinuerlig hjälp av arbetsfolk från socknen.

Till nästa sockenstämma, 25/9 1774, hade man fått ett cirkulär från dåvarande lektorn Peter Hernquist (1726 - 1808) i Skara.¹⁰ Han frågade om församlingen kunde "underhålla en lärning, den Herr *Lectorn* wille ... utan wedergällning underwisa, at känna och förekomma allehanda siukdommar så hos Folck som fänad". Detta ansågs naturligtvis ekonomiskt omöjligt under rådande förhållanden. Men Synnerbyborna förefaller sedan ha fullföljt återuppbyggnaden av sitt tempel med egna personella och ekonomiska resurser samt några lån, det största av "Skara Domkyrka" om 200 daler.¹¹

Att Elias Silvius är författare till den på "väschözk" dialekt rimmade stambokssuppliken 1773 är sannolikt men i princip inte bevisat. När han fyllde fyrtio år blev han själv uppvaktad med tre tryckta versar av en för Sallander och därmed för oss okänd upphovsman. Denne framhåller något förtäckt spefullt att Silvius var korpulent och satt på ett fett pastorat samt oförtrutet fortsatt sitt fylliga författarskap:

Lilla Barn, som denna dagen

Hit till werlden kommen är;
Wäl, af Gud och Lyckan, tagen,
Fyrti Åren witne bär.
Lyckan Du ej stått emot;
Men förachtat *Momi* hot.¹²

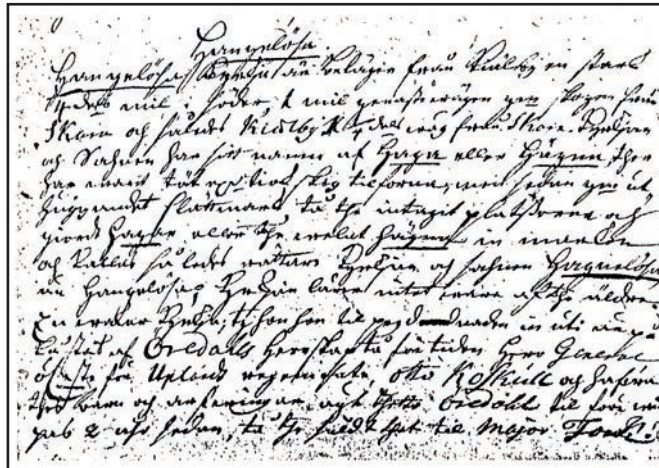
Stor och starker Kropp och Maga,
Stort och Lyckligt wett därtill;
Himlen som alt wäl kan laga,
Alla födan gifwa will,
Har ock tilldelt rikligt Bröd,
För wår Herde, till sin Död.

Skjöt din Hiord på *Zions* högder
Wakta Din och Deras Siäl;
Lef i många år förnögder,
Ät och drick må städse wäl.
Wälgång Din mäst fågnar mig,
Som Dig elskar hiertelig.¹³

Noter

1. Lindskog, PE, Försök till en korrt beskrifning om Skara stift, Munkedal 1985[1812] s 76 f.
2. Warholm, JW, Skara stifts herdaminne 1, Mariestad 1871 s 159 f.
3. Silvius, E, Då promotor högädle herr Joh. Amnell ... tildelte lager krantsar åt följande herrar candidater af Westgötha nation ... Upsala [1758]. Herrarna var åtta: Anders Siberg, Anders Lidmark, Josef Billgren, Sven Sandmark, Anders Särenberg, Lars Thorén, Bengt Afzelius och Thorbern Bergman.
4. Sallander, H, Personversar tryckta i Skara under 1700-talet, Gbg 1971 s 9.
5. Warholm aa s 163 f.
6. Den i Stora Kil i Värmland födde superintendentsonen Joachim Wilhelm Bröms (1721 - 1807) adlades Liliestråle 1756. Hösten 1773 var han i Skara som justitiekansler för att förhöra sig om bl a swedenborgianismen (SBL 23:144 & Skara II, Skara 1975 s 148).
7. Hesselman, B, Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talen, Uppsala 1937 s 568, & Sallander aa s 37.
8. Se t ex Götling, J, Studier i västsvensk ordbildning, Sthlm 1918 s 11.
9. På sockenstämma 4/12 1774 klagar nämligen Silvius över att "Halm Kyrkan" är alltför kylig att predika och sitta i.
10. Detta tryckta cirkulär riktade sig till prostarna i stiftet (Skara domkapitels arkiv BIV:4, 1749-91, Riksarkivets filial i Göteborg).
11. Synnerby C:4 (bl a huvudräkenskaper 1755-1830) t ex s 119 (via Arkiv Digital). Då ny kyrka murades i Synnerby sedan den gamla rivits 1905, rekommenderades däremot förmodligen rikskollekt till bygget. Se t ex Västerbottens Allehanda (Härnösand) 18/7 1906 [s 1]!
12. Momus var kritikens gudom. Den okände författaren tycks antyda, att Silvius klandrats för någon dagsvers eller ansågs syssla för mycket med dylikt författarskap (Wretö, T, Momus - Gudars och skalders gissel. - Samlaren 101, 1980, s 45-68).
13. Forskningsbibliotekarien Alexandra Tengelin Nyström har tacksamt grävt fram detta okatalogiserade Skara-tryck ur SoLB:s källare (Se Sallander aa s 88!).

Legenden om horsbrottet i Hangelösa

Legenden om horsbrottet och den nedrivna kyrkan i Hangelösa, som följt släktled efter släktled sedan 1000 talet, har kommit en god väg mot sin lösning. Det är en muntlig tradition som dels får en extra tyngd genom prosten Olof Knös skrev ner händelsen 1705, dels att en forskarcirkel, som ingår i Hangelösa hembygdsförening 2008 gjordes en lyckad arkeologisk provgrävning, som stärker tesen om att det funnits en kyrka på platsen.

Men vem var nu nedtecknaren Olof/Olavus Knös, med sina rötter i Hangelösa? Han var född 1683, troligen på Svinåsa i Ods socken, Gäsene härad i Västergötland, och död 1748 i Norra Vånga. Knös var gift med Eva Beata, född Bellander. Fadern var Birger/Börje Olofsson som tog namnet Knös. Han var född på Knorren i Hangelösa, för att senare flytta till Od.

Olof Knös studerade filosofi i Uppsala och tack vare sin nära relation med biskop Jesper Swedberg i Skara, utnämndes han till rektor i Mariestad utan någon formell ansökan. Han prästvigdes och blev senare kontraktsprost i Norra Vånga. Han räknades som en av stiftets lärdate män. Han är också skaparen av släktvapnet som var ett sigill till trohetseden 1743 till kung Adolf Fredrik, när denne valdes som tronföljare.

Knös otaliga skrifter och avhandlingar finns i den knösiska samlingen på Stifts- och landsbiblioteket i Skara. Här finns också legenden om horsbrottet och den nedrivna kyrkan i Hangelösa. Texten lyder:

Thenna öfre Hangelösa kyrka har blivit rudrad nedriven therfore At en munch begick hor i sacristian eller bakom altaret. Han ligger begraven under en hall then the nu idag kalla herr Karlshallen och marken omkring har namn där af.

Munken begick alltså hor i sakristian eller bakom altaret. Munken blev sedan avrättad och begraven under herr Karls hall. Texten är översatt till modern svenska av Birgitta Persson från Götene.

Legenden är också nedskriven i ett protokoll från 1829-års kyrkoinventering i förra kyrkan i Hangelösa. Den nuvarande kyrkan är uppförd 1873. Där står att kyrkan är nedriven som ohelgad genom ett begånget hor. Det framgår också att människoben och gravstenar har påträffats. Protokollet utgår enbart från den muntliga traditionen.

Att en legend nästan alltid har en sanning i botten visade sig när forskarcirkeln den 19 september 2008, gjorde sin första provgrävning på den gamla kyrkplatsen. Den är belägen på Skräddaregården cirka 1,5 km österut från den nuvarande kyrkan. Vid grävningen medverkade antikvarie Elisabet

Orebäck Krantz, och arkeologerna Tony Axelsson och Anders Berglund från Västergötlands museum i Skara. Museet har hela tiden varit inkopplade i arbetet.

De första bevisen kom redan efter andra taget med grävmaskinen då de första benen kom i dagen. Det blev sammanlagt rester av sju skelett som påträffades på bara 20–25 centimeters djup. Att de var gravsatta i öst–västlig riktning tyder på ett kristet begravnings sätt. Bland skeletten fanns rester av ben från två barn med mjölkttänderna kvar i överkäken. Det hittades också ett antal spikar som förmodligen suttit i kistorna. Ett antal ben sändes sedan till åldersdatering. Denna visade att benen till 95 procents säkerhet är från tidsintervallet 1050–1250 efter e.Kr. Enligt Tony Axelsson borde det med stor sannolikhet varit en kyrkogård och möjligen också en kyrka från tidig medeltid.

Efter geoscanningen våren 2009 följde ytterligare en provgrävning senare under hösten. Där påträffades ett antal stenar. Kan dessa ha utgjort grunden till kyrkan? Ytterligare undersökningar krävs för att få ett säkert svar.

Ett nytt spännande fynd gjordes samma höst vid grävning för jordvärme hos Rustan och Magnus Johansson på Pukaregården, ett fåtal meter från begravningsplatsen. Fynden ligger på 1,2 meters djup och består av mörk jord som säkert är aska, samt träbitar på cirka 20 centimeters längd, som endast är svagt förkolnade. Det som också är förbryllande är de fyra röda och raka linjer på cirka 20 centimeters djup, som bildar en rektangel på cirka 1,2 meter.

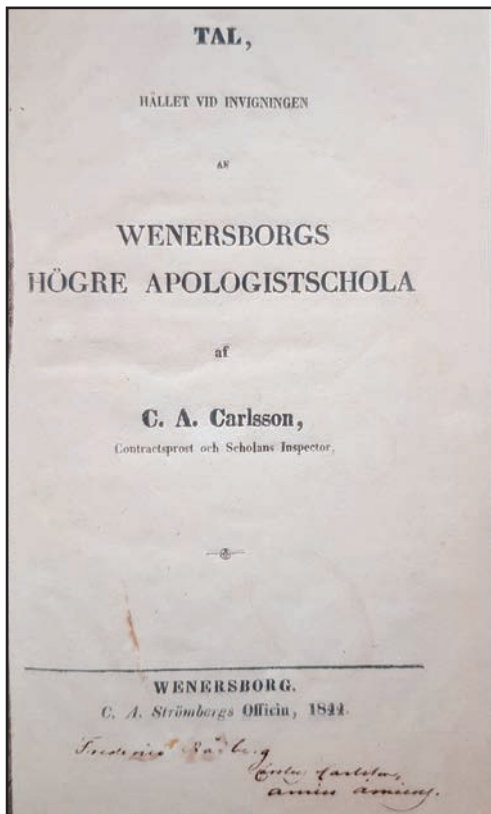
”Det här är intressanta och märkliga fynd som visar att begravningsplatsen och den gamla bebyggelsen hänger ihop”, menade båda arkeologerna Tony Axelsson och Anders Berglund, som tillkallats. En hypotes är att det varit en linberedningsgrop där elden legat och pyrt vid beredningen, som har flertusenåriga anor. Gropen är dock i djupaste laget men marknivån kan vid den tiden varit grundare.

Den ena sidan av den grävda jordvärmegraven visar att det kan ha stått en husstolpe som gått ner cirka 0,5 meter i jorden. Det röda färgpigmentet kan för övrigt utgöras av järnoxid som fällt ut ur sanden vid bränningen av trä. Fynden tyder på att det funnits en bebyggelse från tidig medeltid fram till senare århundraden.

De sammantagna fynden med skeletten och den eventuella grunden till kyrkan stärker legenden om den forna kyrkan och om det begångna horsbrottet. Om detta inte ägt rum hade det nog inte uppstått en legend som överlevt i så många århundraden.

Matz Nilsson

Ett sällsynt västgötatryck och ett stycke skolhistoria från Vänersborg

Kyrkoherde Carl Adolf Carlssons tal vid invigningen av Vänersborgs apologistskola 1844 som lät tryckas samma år. Detta exemplar har en dedikation av författaren till komministern och den frispråkige författaren Fredrik Rådberg, Vänersborg

Det lilla sällsynta västgötatrycket tycks ganska oansenligt med sina blott 16 sidor och är väl också kanske så, såväl till omfång som innehåll, men vittnar om en betydande händelse i Vänersborgs historia och dess roll som lärdomsstad. Denna lilla skrift, "Tal hållet vid invigningen af Wenersborgs högre apologistschola", är författat av skolans inspektör, kyrkoherden Carl Adolf Carlsson och tryckt av Carl Anders Strömberg i Vänersborg 1844.

Redan år 1839 hade från Kungl. Maj:t meddelats att Vänersborgs lägre lärdomsskola skulle upphöjas till en högre apologistskola med tioårig utbildning i alla de "vetenskaper och ämnen och till den grad, som för studentexamen erfordras". Som rektor för den nya skolan tillsattes året därpå, 1840, Carl Samuel Hultström, vilken tidigare tjänstgjort som lärare, eller "collega", i Skara och Mariestad. Hultström, som var född 1806 i Leksberg söder om Mariestad, skulle visa sig bli rätt man på rätt plats och därtill vara sin tjänst trogen i 28 år.

Vänersborgs tidigare skolhus hade förstörts vid den stora stadsbranden 1834 och sedan dess hade undervisningen fått ske i mer eller mindre provisoriska lokaler. För att tillskapa fungerande lokaler för den nya apologistskolan påbörjade man 1841 byggande av en ny skolbyggnad i östra ändan av Drottninggatan. Byggnaden, som uppfördes i tegel i två våningar och vindsvåning, inrymde fem klassrum, bibliotek samt rektorsbostad. För gymnastikundervisningen uppfördes en särskild intilliggande träbyggnad.

Inflyttningen i den nya skolan kom att ske succesivt från 1842. Under höstterminen 1843 var byggnaden klar och kunde tas i bruk i sin helhet. Dock kom det att dröja ända till sommaren

kommande år, 1844, innan man genomförde den officiella invigningen. Hultström lät trycka en särskild inbjudan till invigningen som skulle ske den 5 juni men på grund av en helt annan invigning skulle festligheterna på skolan få flyttas fram en dag. På kvällen den 4 juni hade nämligen kung Oscar I i sällskap med kronprins Karl (XV) anlänt till Vänersborg och inkvarterat sig på landshövdingeresidenset. Orsaken till besöket i länsstaden var att man påföljande dag skulle inviga den nya kanalleden och slussarna i Trollhätte kanal. Två invigningar på samma dag blev för mycket och rektor Hultström tvingades därför att flytta fram skolhusets invigning med en dag. Dock hedrades skolan med besök av de kungliga gästerna på förmiddagen den 5 juni, innan kanalinvigningen skulle ske. Kungen och kronprinsen tog en morgonpromenad genom staden och förevisades den nya skolan. De skall vid sitt besök ha betygat "sitt nådiga välbehag öfver inrättningen".

När det väl var dags för invigning av apologistskolan dagen därpå hade redan de kungliga lämnat staden men festligheterna blev ändå ståndsmässiga. Man samlades klockan nio på morgonen i kyrkan i närvaro av stiftets biskop Johan Albert Butch. Efter en predikan hållen av en av skolans lärare, Erik Emanuel Wennerholm (senare kyrkoherde i Källby), tågade alla gäster i procession den korta vägen till skolhuset. Först gick skolans elever, följda av stadens magistrat och borgerskap. Därefter följde biskop Butch, skolans direktion och så till sist dess lärarkår.

Carl Adolf Carlsson (1800-1858) tillträdde som kyrkoherde i Vänersborg 1836. Dessförinnan hade han bland annat varit guvernementspastor på den svenska kolonin St. Barthelemy i Västindien. I sin roll som kyrkoherde var han även inspektör för apologistskolan. (Vänersborgs museum)

På plats i skolhuset förrättade biskopen den formella invigningen varefter ett antal elever sjöng en hymn. Därefter steg kyrkoherden Carl Adolf Carlsson upp i talarstolen och höll det tal som senare kom att publiceras i tryck. Carlsson framförde "några reflexioner rörande scholan och dess förhållande till lifvet". Han såg bildningen som ett sätt att ur barnet skapa goda människor eller som han sade; "Man är således icke en människa, då man genom födelsen inträder i sinneverlden. Barnet är ett ämne till en människa likasom karten är ett ämne till frukt." Efter kyrkoherde Carlssons tal förrättade rektor Hultström en bön varpå man gemensamt sjöng en psalm. Därmed var invigningen avslutad och dagarna därefter kunde Hultström leda examensproven vilka avslutade terminen före sommaruppehållet.

Hultström var en omvittnat skicklig skolledare som lade

Carl Samuel Hultström (1806-1891), Vänersborgs apologistskolas rektor från 1840 och drivande för skolans omvandling till fullständigt läroverk på 1860-talet. (Foto Olle Presto, Vänersborg. Vänersborgs museum)

stor kraft på att utveckla sin skola. Ett mångårigt arbete gav resultat och 1858-1859 erhöll den tidigare apologistskolan status som läroverk på reallinjen och ämbetsmannastaden Vänersborg kunde nu även sägas blivit lärdomsstad med säte för länets enda läroverk. Rollen som läroverk ställde också krav på undervisningen. Hultström lade betydande energi på att tillskapa en ekonomi för att utvidga skolans bibliotek och genomföra inköp av vetenskapliga instrument. För den naturvetenskapliga undervisningen krävdes också studiesamlingar och hösten 1860 lyckades Hultström utverka en donation av diverse naturalier från Kungl. Vetenskapsakademien och dess Riksmuseum.

Denna samling kom att bli startskottet på ett fortsatt samlande av såväl naturalier som kulturhistoriska föremål. Hultströms dröm var att med dessa samlingar som grund kunna öppna ett läroverksmuseum för såväl elever som allmänhet.

Den växande verksamheten och det ökande elevantalet innebar att skolbyggnaden blev för trång och viss skolverksamhet fick bedrivas i externa lokaler vilket innebar problem. När skolan 1862-1863 även fick latinlinje och upphöjdes till vad man kallade ett fullständigt läroverk blev problemen än mer akuta. Hultströms sista stora insats för sin skola var därför att driva igenom bygget av en ny läroverksbyggnad. År 1868 var Hultströms långa ämbetsmannabana över och pensionering väntade. Då pågick dock redan bygget av den nya läroverksbyggnaden som, efter ritningar av Per Ulric Stenhammar, kom att stå klar året därpå. Hultström avled 1891 på sin gård Kärr i Öglunda och ligger begravd i Sparlösa.

Den skolbyggnad som invigdes den där sommardagen 1844 kom dock fortsatt att tjäna som extra lokal för det nya läroverket och kom då allmänt att gå under namnet "Annexet". År 1872 kom man här i två salar att öppna det läroverksmuseum Hultström påbörjat insamlingen till, samlingar som skulle kompletteras och från 1891 ingå i Vänersborgs museum. När också det läroverk som invigdes 1869 ansågs för litet och omodernt kom detta att rivas sommaren 1963 för uppförande av ett nytt läroverk med namnet Huvudnässkolan. I samband med detta kom även 1844-års skolbyggnad att rivas för att senare ge plats för Huvudnässkolans gymnastik- och slöjdsalar samt för en utställningshall för dåvarande Älvsborgs länsmuseum. Verksamheten vid Huvudnässkolan upphörde 2009-2010 och byggnaderna revs 2012-2013 varefter en park anlades på platsen – i dag kallad Museiparken då Vänersborgs museum är beläget i samma kvarter.

Peter Johansson

Teckning från den 23 juli 1843 utförd av apoteksprovisorn och sedermera bokhandlaren Fredrik August Zettergren visande Vänersborg sett från öster. Till höger syns den nya apologistskolan under uppförande. (Vänersborgs museum)

Husaby på Kinnekulle

Husaby på Kinnekulle intar en särställning genom sin koppling till såväl den tidiga riksbildningen som framväxandet av en mer självständig kyrklig organisation. Genom skriftliga källor har Olof Skötkonung, i Äldre Västgötalagen omnämnd som den första kristna kungen, förknippats med platsen (född senast början av 980-talet och död omkring 1022). Efter att ha döpts i en källa på platsen skänkte han byn till biskopsstolen. Enligt traditionen var det också Husaby som blev det första biskopssätet innan det flyttades till Skara, men detta är mycket osäkert. Två olika vattenkällor har i traditionen pekats ut som ”dopkällor” där kungen skall ha kristnats.

Husaby ligger på kanten av Kinnekulle med en bebyggelse som formerats utmed platåns kant. Byn omges av åkermark och i närområdet finns flera fornlämningar, främst i form av gravar från järnålder. Husaby utmärker sig genom en rik förekomst av runristade tidigkristna gravmonument från början och mitten av 1000-talet, men också genom att den under de följande århundradena laddas med flera spektakulära monument, som ett magnifikt västtorn vid kyrkan, en borganläggning och påkostade gravmonument från 1100- och 1200-talen.

Kyrkans särpräglade västtorn har runda, flankerande trapplopp och det uppfördes sannolikt under 1100-talets första årtionden. Inom det tidiga svenska riket har det endast sin motsvarighet i västtornet i Örberga kyrka i Östergötland. Tillsammans med den medeltida biskopsborgen har de fysiska spåren i landskapet stärkt Husabys ställning som riksintressant kulturmiljö och cementerat narrativet om Husabys roll i en tidig riksbildning och kyrklig framväxt. Husaby på Kinnekulle är välkänt i vår samtids historieskrivning, men kunskapen om platsen, spåren i landskapet och människorna som levde där för 1000 år sedan, är trots allt märkligt begränsad.

Ett projekt tar form

Arkeologiska observationer och undersökningar har dock gjorts

vid flera tillfällen och på flera platser i Husaby under de senaste dryga hundra åren. Dessa har fördjupat kunskapen om människors närvaro och handlingar på platsen, men de nya insikterna väcker också nya frågor.

Vilka aktörer eller grupper i samhället uppförde egentligen det säregna västtornet? Och vilka var de som lät bekosta exklusiva gravmonument över sina döda anförvanter på kyrkogården? Hur ska vi uppfatta kulturlagren från 1000-talet under den högmedeltida borgen, och om den äldsta delen av borgen är en stenkastal från mitten av 1100-talet, vilken relation har den till kyrkans försvarsverksliknande västtorn (av allt att döma byggt under början av 1100-talet)? Mellan borgplatsen och kyrkan har också stora och djupa stolphål med spår av ekstolpar från tidigt 900-tal hittats i åkermarken, men vi vet inte om de är spår av en imponerande byggnad eller del av någon annan monumental konstruktion på platsen.

Under våren 2023 initierades därför ett nytt forskningsprojekt om Husaby. Tillsammans vill Västergötlands museum och Västsvensk arkeologi, med stöd av Historiana, Husaby hembygdsförening och Götene kommun, ta reda på mer om Husabys skiftande funktion och gestaltning under olika tidsperioder. Ett första steg i projektet är årets utgrävning av ett av de medeltida gravmonumenten framför västtornet och undersökningar med georadar och metalldetektor på olika platser i landskapet.

Projektet är under uppbyggande, men en viktig fråga rör vilken roll monumentala byggnadsverk som västtorn, gravmonument och borg spelade inom olika processer då samhället genomgick stora sociopolitiska omvälvningar och kungamakt och kyrka konsoliderades.

Undersökningar 2023

Framför Husaby kyrkas västtorn står två imponerande gravmonument i sandsten från tiden 1100- och 1200-tal. När och för vem de uppfördes är frågor som sedan länge fascinerat forskare och allmänhet. Redan under slutet av 1600-talet avbildades monumenten stående framför tornet och i traditionen har de kommit att förknippas med Olof Skötkonung och hans drottning, Estrid (*Svecia antiqua 1698-1701*, plansch III 57). Gravmonumenten är särpräglade med en påkostad utformning som tyder på att de rests över socialt och ekonomiskt framstående personer, men monumentens datering visar att de inte kan kopplas till gravläggningar av kungligheter under 1000-talet (Nyqvist Thorsson 2021).

Monumenten har intresserat framför allt det konstvetenskapliga forskningsfältet, men även arkeologiska insatser har gjorts för att ta reda på mer om dem. Redan för nästan hundra år sedan, i samband med restaureringen av kyrkan 1928, grävde arkitekten Axel Forssén under monumenten. Trots att han fann flera gravläggningar med bevarade skelett, uppfylldes emellertid inte Forsséns och samtidens förväntningar på hur så påkostade gravar borde vara utformade. Istället drogs slutsatsen att monumenten måste ha flyttats till sin nuvarande plats framför tornet (Forssén 1928, ATA). Idag kastar ny forskning om 1100- och 1200-talens gravmonument ljus över de gamla grävresultaten och det vi trodde oss veta om gravarna i Husaby.

Forsséns undersökning visade att under det södra monumentet, ”drottning Estrids grav”, fanns tre i princip intakta gravläggningar med skelett i ursprungligt läge. Under lockhällen låg först två gravlagda kvinnor över varandra och under dessa en äldre grav med ett skelett som bedömdes vara en man. Framför allt den undre kvinnograven är av intresse eftersom den placerats på ett sätt som gör att man kan misstänka att monumentet en gång

uppförts över denna kvinnas grav. Skelettet låg på ca 0,80 m djup och hon hade lagts i graven med armarna över bröstet, en armplicering som observerades även hos en kvinna som begravts under ett liknande gravmonument i Häggesled, och som daterats till början av 1200-talet. I Husabygraven låg kvinnans fötter delvis på en rund sten som hörde till grundläggningen under den östra gavelhällen. Detta tyder på att hon gravlagts efter att gavelhällen rests, men det indikerar också en nära relation till monumentet. Efter en tid har ytterligare en kvinna begravts under monumentets lockhäll. I jordlagren omedelbart ovanför hennes skelett hittades tre kistspikar, vilket tyder på att hon kan ha varit gravsatt i en kista av trä.

Det understa skelettet låg på ca 1,0 m djup och på ett utspritt lager av kalk. Med hjälp av tre stenar hade en speciell nisch byggts för att ge stöd åt huvudet. Till skillnad från de båda kvinnorna låg mannen med armarna efter sidorna, vilket är en placering som man hittar i gravar från den äldsta kristna perioden. Skelettet låg också på ett sätt som gör det tydligt att mannen begravts innan gavelhällarna uppställdes. Förhållandet är spännande eftersom det antyder att då den första kvinnan skulle begravas valde man en känd gravplats, en plats där en person som av någon anledning var viktig att knyta an till, begravts långt tidigare.

När Forssén undersökte gravarna under monumentet fanns ingen teknik för att datera skeletten och efter den osteologisk bedömningen lades de tillbaka i jorden under monumentets osteologiska lockhäll. Forssén beskriver noggrant hur och var benen från varje skelett placerades i jorden. Detta innebär att en förnyad undersökning av skeletten i graven är möjlig och med dagens tekniska analyser skulle vi kunna få svar på hur gamla gravarna är. Därigenom kan vi också få veta om det södra gravmonumentet trots allt kan stå på sin ursprungliga plats. Om så är fallet kan graven ge viktig kunskap om 1100- och 1200-talens begravningspraktik, men också om släktskapsrelationer, livsstil och levnadsförhållanden inom den sociala eliten under perioden.

En annan viktig sak att undersöka är om det finns gravar under västtornets golv. I Örberga kyrkas västtorn, av allt att döma nära på samtida med Husabytornet, har vad man uppfattat som patronatsgravar, eller stiftargravar, påträffats under torngolvet. Genom en undersökning med georadar kan vi möjligen få reda på om motsvarande typ av stormannagrav också finns i Husaby, vilket skulle öppna för en ny diskussion om tornets funktion och roll i lokalsamhället.

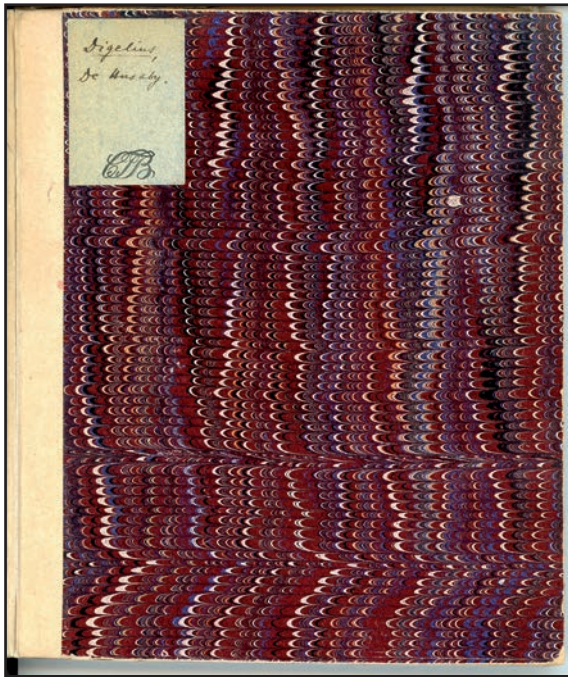
I förlängningen är målsättningen att en ökad kunskap om elitens begravningspraktik under högmedeltid kan nyansera den etablerade bilden av Husaby, en bild som dominerats av biskopens närvaro efter att Olof Skötkonung under tidigt 1000-tal ska ha donerat kungsgården till biskopsstolen.

Höstens undersökning i Husaby innefattar även en metalldektorsökning av åkerytorna mellan biskopsborgen och kyrkan. Syftet är att genom metallföremålen identifiera spår efter olika aktiviteter i området och i synnerhet i närheten av den plats där de stora stolphålen påträffades. Förhoppningen är att hitta föremål som vittnar om olika aktiviteter och människors vardag. Det kan vara prestigefyllda klenoder, rester efter handelsutbyte och hantverk, men också föremål från vardagliga göromål.

Projektets målsättning är att söka efter och ta till vara bortglömda spår efter människors närvaro och handlingar i landskapet. Vi vill ta reda på mer om platsens skiftande funktion och gestaltning under olika tidsperioder. Genom resultaten kommer förhoppningsvis en annan sida av Husabys historia kunna berättas, en historia som inte enbart är präglad av närvaron av politiska och religiösa makthavare.

Anna Nyqvist Thorsson

Ex bibliotheca Trolleholmæ

Det är inte ovanligt att det hos boksamlare återfinns en eller flera böcker som en gång ingått i samlingarna på Trolleholms slott i Skåne. Många av småskrifterna från Trolleholm är lätta att känna igen med sina enkla skinnryggsbindningar och marmorerade pärmpapper. Därtill finns i många böcker ett graverat heraldiskt exlibris med den grevliga ätten Bonde av Björnö vapen. Exlibriset är utfört i kopparradering av Robert Haglund i slutet av 1880-talet. Ytterligare ett exlibris finns i samlingarna och även detta i koppargravyr och utfört av Robert Haglund 1890. Det kan även i böckerna finnas en blåstämpel med texten *Trolleholms Bibliotek*. Mycket ofta finns ett namnmonogram **CTB** stämplat på titeletiketten och inte sällan finns även en noteringar med priset från någon auktion.

Greve, godsägare, riksdagsman och författare

Det var 1886 som Carl Trolle Bonde efter ett arvskifte tog över Trolleholms gods och även fick bära namnet Trolle. Han var född 1843 på Kjesäters gård i Västra Vingåkers församling i Södermanland. Efter studentexamen och militär utbildning ägnade han sig åt lantushållning på sina gods. Han var också under många år riksdagsman.

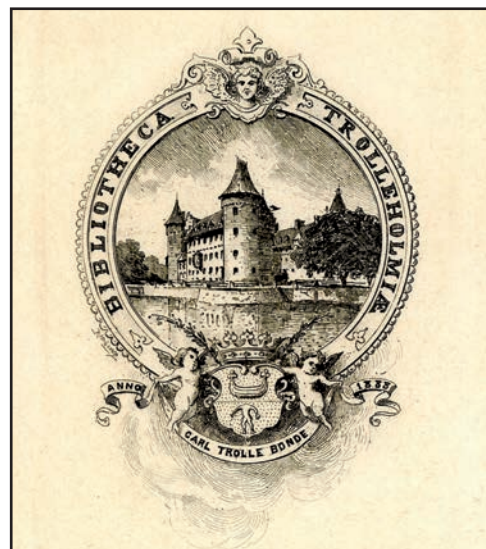
Trolle Bonde utgav ett flertal böcker i olika ämnen och särskilt böcker om släkten Bonde (7 volymer) och Trolleholm. Ytterst värdefulla för att få insyn i hans boksamlande är *Ex bibliotheca Trolleholmæ* (I:1-9, 1896; II:1-5, 1905-11). De innehåller översikter över biblioteket, bibliotekarie Brandbergs katalog över den fina topografisamlingen (del II:1) och förteckningar över arkiven och med avtryckta pergamenthandlingar, brev, dagböcker etc. ur de senare. Några delar är tryckta i ytterst få exemplar. Enligt uppgift i Carlanders *Svenska Bibliotek och Exlibris* (1904) är 30 exemplar tryckta för utdelning. Själv har jag i min ägo Carlanders eget gåvoexemplar från Trolle Bonde med dedikation och med Carlanders inklistrade små tidningsurklipp rörande biblioteket.

Samlingen innehöll 40 000 volymer

Trolleholms samling är till största delen insamlad av Carl Trolle Bonde. Enligt Carlander som beskriver samlingen i ovan angivna verk anger att den omfattade 25-30 000 volymer och förvaras ”i en stor genom 2 våningar gående sal.” Särskilt omfattande är

den topografiska samlingen som också beskrivs i del II:1 av *Ex bibliotheca Trolleholmæ*. Vid hans död 1912 beräknades biblioteket omfatta 40 000 volymer. Därmed är det ett av de största privata i Sverige. Stora delar av biblioteket finns fortfarande kvar i sin ursprungliga miljö.

Grundstommen till biblioteket bestod av dupletter ur Säfstaholmsbiblioteket som han erhållit från sin fader och den samling äldre svenska tryck, som Trolle Bonde redan i sin ungdom ropat in på auktioner. Härtill kom senare Marianne Koskulls (som huvudsakligen bestod av 1000 volymer av franska romaner i rikt förgyllda hela skinnband, i några fall med Carl XIII:s och hans hustrus namnchiffer) och svågern friherre Johan Liljencrantz böcker, Vibyholmsbiblioteket och framför allt den mycket värdefulla samling, som Trolle Bonde 1886 inköpte efter excellensen G. A. Sparre till Sövdeborg. Sparre var född på Trolleholm 1802 och avled 1886. Han blev bland mycket annat justitieråd, president i Kammarkollegiet och justitiestatsminister. Sparres bibliotek omfattade 8 000 volymer, 325 kartor och en stor samling likpredikningar, disputationer och egna historiska och genealogiska anteckningar. För Sparres bibliotek betalade Bonde 16 000 kronor.

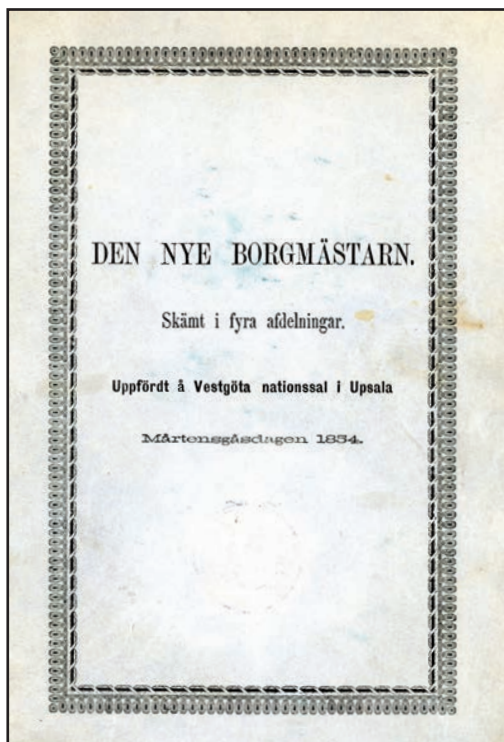
Soopska arkivet till Skara

Greve Bonde inköpte även det Soopska arkivet som en gång förvarats på Stora Bjurum i Västergötland. När Olof Gustafsson Soop avled 1861 tillföll samlingen hans änka, vilken överlät den på sin mans brorson Erik Soop som sedan sålde den till Trolleholm. Samlingen är senare inköpt av Skara Stifts- och landsbibliotek för 90 000 kr.

I min egen boksamling har jag i exakt likadana band, skinnryggsband med marmorerat pärmpapper, dissertationerna över Kinnekulle (1699), Lidköping (1746) och Husaby (1740). Den senare med den ytterst sällsynta kartan som endast finns i några få ex. Av böcker som tillhört excellensen Sparre och funnits på Trolleholm har jag en bok, men å andra sidan en mycket sällsynt sådan. Det är Olof Celsius *Kort berättelse om Upsala SLOTTES begynnelse och öden ...* 1745. Boken författades, sattes och trycktes på en natt för att överlämnas till konung Adolf Fredrik då denne besökte Uppsala för att bese det förfallna slottet.

Johnny Hagberg

Numrerade tryck bland Västgötalitteraturen

Det är säkert fler än undertecknad som har haft funderingar om numrerade upplagor av litteratur från Västergötland. Hur vanligt har det varit? Vilka utgivare valde att göra så och vad var syftet? Hur stora var upplagorna? Det som fått mig att fundera är en bok i min samling, en jubileumsskrift. År 1928 fyllde Alingsås Segelsällskap 50 år. Föreningen lät då redaktionssekreteraren på Alingsås Tidning, Sven Lantz, författa en historik över sällskapet. Den utgavs sedan i en vanlig utgåva, men man valde också att trycka en numrerad upplaga om 5 exemplar. Trots att jag sökt efter orsakerna, har jag inte hittat något som kan bringa klarhet i frågan.

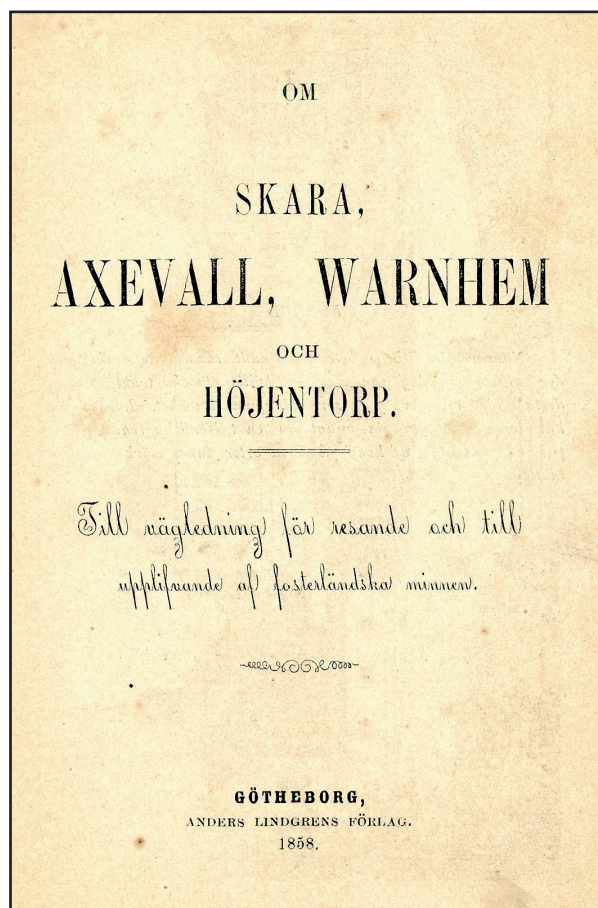
Föregående år gav David Gerdin ut skriften "Boken som fetisch – Numrerade upplagor i Sverige 1819–1915". Som sig bör valde han att ge ut den som en numrerad upplaga på 500 exemplar. Författaren presenterade också boken i en artikel i *Biblis* 101 i år. I sin forskning slår Gerdin fast att det i Sverige inte tidigare har bedrivits några undersökningar om fenomenet. Samtidigt nämner han att bruket med numrerade upplagor är tidigare känt från Tyskland och Nederländerna. Även i dessa länder är mycket litet skrivit om företeelsen.

Enligt Gerdin, som är inspirerad av Bourdieus tänkande, var målet med numreringen följande: "Numreringens begränsande funktion, både i frågan om upplagans storlek och de individuella volymernas unika identitet förstärker deras förmåga att framhålla mottagarnas utvaldhets. Upplagorna få i sin tur det värde som texten och utgivaren förmår ge dem, i form av eventuella litterära kvalitet eller vetenskaplig betydelse liksom omständigheterna kring upphovet." Gerdin har kartlagt förekomsten i Sverige under perioden från 1819 till 1915 och funnit 678 exempel. Han redogör noggrant för urvalsprinciper och reserverar sig för att han kan ha missat utgåvor. Jag får som synes inget svar på mina funderingar då författaren valt att sluta undersökningen 1915. De första upplagor som numrerades var skönlitteratur. Sedan följde bland annat historia och universitetsspel och en lång rad ämnen. De numrerade texterna är få i början av tidsperioden och ökar kraftigt mot slutet av undersökningsperioden. Ett tjugotal av de återfunna numrerade upplagorna har anknytning till Västergötland. Jag skall göra några nedslag bland dessa texter

och dess författare och mottagare.

Den första skriften, som kan knytas till Västergötland, utgavs 1875. Det var spexet "Den nya Borgmästarn. Skämt i fyra afdelningar uppförda å Vestgöta nationssal i Upsala Mårtensdagen 1854". Den utgavs anonymt men författarna var Frans Gabriel Ligner, Per Adolf Hagström, Johannes Svedborg och Christian Högman. Den trycktes i en upplaga om 30 exemplar. Allt enligt Gerdin. När man läser texten ser man dock att det bara var sjutton som numrerades för namngivna mottagare. Utgivaren skriver "De öfriga 13 exemplaren, inberäknade arkiverna, äro ej numrerade och förvaras tills vidare hos Utgivaren. Utöver till de två författarna som levde 1875, gick två exemplar till vardera Västergöta nations bibliotek och till Studentkårens bibliotek. Några av de namngivna mottagarna har varit lätta att finna. Läkaren Napoleon Kindeström, född 1851 i Uppsala, död 1904. Häradsbörjningen Thure Wallin född 1830 i Stockholm och död i Lindesberg 1890. Hydoterapeuten Lars Georg Doovertie född Uppsala 1830 och död i Skövde 1910 samt Överbibliotekarien vid Kungl. Biblioteket, stockholmaren Gustaf Edvard Klemming 1829–1893.

Vilka var då författarna? Alla hade gått i Skara Högre Allmänna Läroverk och är porträtterade av Elis Erlandsson i hans verk om skolans lärjungar. Frans Gabriel Ligner var född 1827 i Valstad, som son till prostens Johannes Ligner. Han hade 1850 disputerat på en avhandling i filosofi om folksuveräniteten och var vid sin död 1858 docent i filosofi vid Uppsala universitet. Även författare nummer två var död vid utgivandet av trycket. Per Adolf Hagström. Han var född i Varnhem 1823 och dog i Mariestad 1871. Även han disputerade på en avhandling i filosofi vid Uppsala universitet. Hagströms doktorsavhandling kom 1857 med namnet "Om betydelsen av historiens filosofi". För intresserade av Västgötalitteratur är han också känd för den 1858 utgivna "Om Skara, Axevall, Varnhem och Højentorp". Den har senare

återutgivits av Föreningen för Västgötalitteratur. Han har liksom Ligner beskrivits av Sundblad i "Uppsalaliv". Pelle Hag som han kallades i kamratkretsen blev efter att ha misslyckats i affärer i Stockholm läroverkslärare i Mariestad 1859.

De två återstående författarna, som fick se sitt spex i tryck, var Johannes Svedborg och Christian Högman. Svedborg föddes i Skara 1824. Trots fattiga förhållanden kunde han 1860 disputerat i latin. Han var under sina studier mycket aktiv i studentlivet i Uppsala. Svedborg blev där docent i latin, men flyttade senare till Vänersborg där han var lektor vid läroverket i latin, grekiska, historia och geografi. Han satsade också på en tidningsmannakariär, men det gick illa. Wenersborgs-Posten drev honom i konkurs. Svedborg dog i Vänersborg 1888. Den fjärde författaren Christian Högman var son till en bonde på Dal och född i Färgelanda 1818. Han disputerade i historia i Uppsala 1851. Avhandlingen som har Västgötaanknytning hette: "Om Erik Eriksson Gyllenstierna och Westgötha-allmogens uppresning år 1502". Han innehade senare en tjänst som förste biblioteksamanuens i Uppsala där han avled 1881.

Sedan dröjde det till 1878 innan nästa tryck såg dagen ljus. Magnus Lagerberg gav då ut "Till hvarje för fosterlandets höga minnen nitälskande medborgare i Göteborgs stad". Den trycktes både i en numrerad upplaga om 30 exemplar och i en onumrerad. Målet med skriften var enligt Gerdin att samla in pengar till inköp av J.F.H. Oldenburgs medaljsamling till Göteborgs museum, vilket senare lyckades. Lagerberg, som föddes i Stockholm, kom tidigt till Göteborg och var en framstående numismatiker och ansvarig för Göteborgs museums mynt- och medaljsamling. Lagerberg är nog annars mest känd för sitt verk "Göteborgare I-II" som utkom åren 1913-1914. Han dog i Mariefred 1920.

Den första topografiska texten trycktes 1897 i en numrerad upplaga om 250 exemplar. Det rörde sig om Severin Jacobsson Ströms handskrift "Beskrifning om Wädde Härad med uppteckning af de märkvärdigheter, som deruti sig tilldragit hafva, både i det werdliga regementet och kyrko wäsendet ifrån de äldsta tider tillbaka". Författaren föddes 1718 och dog 1783. Hans handskrift om Wädde härad tillkom 1758. Texten har utgivits igen på 1970-talet.

Ytterligare tre exempel på texter kan ges. Den på sin tid kände järnvägsbyggaren Claes Adelsköld valde 1898 att ge ut sina memoarer "Utdrag ur mitt dagsverk- och pro diverse konto: AutoBiografiska anteckningar m.m. D. 1." Verket som består av fyra delar trycktes 1898-1901, men endast den första delen är numrerad i 100 exemplar. Senare gavs memoarerna ut igen i en icke numrerad upplaga om två band. Adelsköld hade tidigare, 1893, publicerat delar av texten i samlingsbandet "Ur skilda portföljer". Han föddes 1824 på Nollhaga strax utanför Alingsås. På 1880-talet återköpte han herrgården och lät Adrian Crispin Peterson rita en ny bostad, en villa med inspiration från

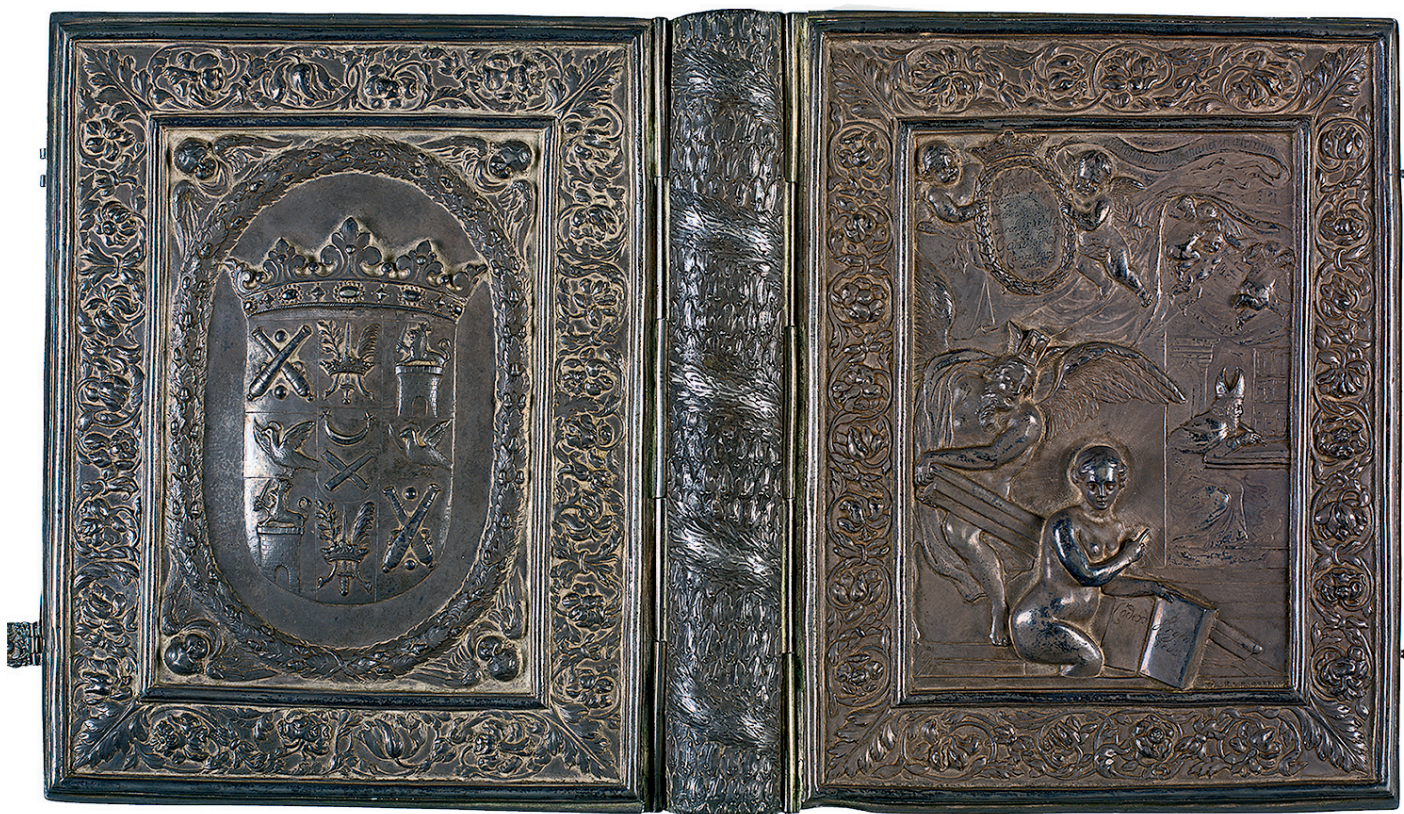
Paladio. Adelsköld lät även uppföra nya fähus och bostäder för lantarbetarna. Han strävade efter att skapa ett mönsterjordbruk på Nollhaga. Memoarerna beskriver bland annat livet på gården och i Alingsås. Författaren flyttade senare till Stockholm och dog där 1907. Adelsköld har utgivit en lång rad böcker, som reseskildringar, historiska och tekniska verk, de senare oftast med anknytning till järnvägs-byggnad.

Den kände Göteborgsförfattaren Hugo Fröding gav under pseudonymen H. F. 1898 ut "Ur en Göteborgssläkts krönika. Hopsamlade minnen af H. F." Upplagan var troligen på 250 exemplar enligt Gerdin. Fröding föddes i Göteborg 1842 och gjorde en militär karriär. Efter avskedet från militären på 1890-talet kom han att författa en lång rad verk om Göteborgs historia fram till 1925. Många av texterna är liksom exemplet ovan av personhistorisk art, men även historiska och andra verk förekom. Senare flyttade Fröding till Stockholm och dog där 1930.

Det sista exemplet är från Skaraborgs län. Richard Hjort och Gustaf Lindberg publicerade 1899 "Västergötland: Barne härad i Skaraborgs län: beskrifning, historia sägner och kulturbilder". Gerdin är osäker på den numrerade upplagens storlek. Det högsta numret som han sett var 443. Richard Hjort föddes i Essunga 1847 och var senare apotekare i Vara. Han har också givit ut böcker om Laske-, Bjärke-, Åse och Viste härad. En del av Skara stifts herdaminnen åren 1871-1903 härstammar från Hjorts penna. Han avled i Vadstena 1923. Den andre författaren, Gustaf Lindberg föddes i Bärbo i Södermanland 1841. Han var redaktör för Västgöta-Bladet i Tidaholm och har skrivit ett flertal texter om Västergötland men även om Värmland och andra delar av Sverige, i vissa fall med genealogisk inriktning. Han dog 1928 i Tidaholm.

Detta var några nedslag i skriften. Den kan rekommenderas till alla bokhistoriskt intresserade. Det är ju också av intresse att öka kunskapen om vilken Västgötalitteratur som blev föremål för numrering. Därför bör den vara en del av varje litterärt intresserad Västgötes referens-bibliotek, men det gäller att skynda sig. Mitt exemplar har nummer 469 av 500. Förhoppningsvis kommer ytterligare forskning att klarlägga numrerade upplagor även efter 1915.

Silverbibelns språk och ett ålderdomligt ord i västgötamålet

En vida berömd och viktig handskrift är Silverbibeln (Codex Argenteus) i Uppsala universitetsbibliotek. Den internationella forskningens kunskap om det sedan länge utdöda gotiska språket vilar till utomordentligt stor del på just denna praktfulla urkund, vars text skrevs av den västgotiske biskopen Wulfila på 300-talet e.Kr. För rekonstruktionen av forntida germanskt språk är den av oskattbart värde. Detta gäller även för studiet av svensk språkhistoria, eftersom vårt nordgermanska språk är besläktat med den östgermanska gotiskan. I det gotiska bibelspråket möter man ålderdomliga ordformer som motsvarar yngre och omvandlade former i svenskan. Bakom vårt verb *få* t.ex. ligger ett tidigt germanskt *fahan* som är belagt i gotiskan. Det svenska adjektivet *ren* motsvaras i Silverbibeln av Matteusevangeliets ursprungligare form *hrains*. Vårt substantiv *måne* är historiskt sett samma ord som det gotiska *mena*, vilket uppvisar ett äldre germanskt ljudstadium och etymologiskt sammanhänger med latinets *mensis* "månad". Att svenskans *å* "vattendrag" under tidernas lopp har genomgått kraftiga omvandlingar framgår när man finner att samma ord i Silverbibeln har formen *ahuwa*, som ligger närmare ordets urindoeuropeiska gestalt (latinets motsvarighet är *aqua* "vatten").

En betydelsefull insats i svenskt kulturliv har Föreningen för västgötalitteratur gjort genom sin utgivning av ÄldreVästgötalagen (2011, 2022). I lagens kyrkobalk finner man det ålderdomliga ordet *husl* "den heliga nattvarden". En gotisk motsvarighet till detta *husl* är Silverbibelns *huns*l "offer".

I biskop Wulfilas bibeltext används ordet *asans* "skörd". Detta har sammanställts med det från Västergötland betygade ordet *ann* (*and*) "skördetid".

Föreningen för västgötalitteratur utgav 1993 Sven Hof's Dialectus Vestrogothica ("Den västgötska dialekten") från 1772 i översättning från latin till svenska av Sven Blomgren. Där lämnas (s.62) följande lexikaliska information: »*Anstid*, *andstid*, sv. *and*, *andtid*, *andetid*, *schördetid*, *bärgningtid*». För fornsvenskans *an* (denna skriftform står för *ann*), *and* ger Schlyters och Söderwalls medeltidsordböcker

innebörden "arbete i jorden om höst eller vår; särskilt höstarbete, and, skörd, höst". I nysvenskan möter man de två skriftformerna *ann* och *and* och de två uttalsformerna *ann* och *änn*.

Forskningsarkivarien Eva Thelin har 2023 delgivit mig västgötska belägg för *ann* och därmed sammansatta ord i Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (Samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter). Känd från Skånings-Åsaka socken är den bestämda singularformen *änna* "skördetid"; upptecknaren (B. Bergström 1899) meddelar att man i obestämd form i stället för *ann* brukar sammansättningen *annsti* (*annstid*). En skrift om Marks och Bollebygds härad uppges omtala *and*, *annstid* "skördetid när hö och säd skall inbärgas". En dokumentation från Valle härad (Hj. Alner 1901) ger formerna *änna* = *anstiden* och *höanna* "höbärgningstiden, då det är bråttom". Gun Widmark (1959 s. 115) redovisar i sin doktorsavhandling olika svenska belägg för *ann*, *-ann*.

I Rietz svenska dialektlexikon (1867) brukas både *and* och *ann* ("bråd arbetstid vid jordbruket") som uppslagsord.

Anders Fredrik Dalins Ordbok öfver svenska språket (1850–53) har uppslagsformen *and* och översätter ordet med "inbärgning av hö, slåtter" och "slåttertid" (»Heter i denna bem. egentligen Andtid«).

Svenska Akademiens stora ordbok ansätter uppslagsformen *and*. Man redovisar också sammansättningen *skördeand* "skörd av säd o.d.; tid varunder skörd(en) förrättas, skördetid". Detta ord möter oss i Karlfeldts dikt Sång efter skördeanden och i en äldre version av juldagens högstämde episteltext om det folk som vandrar i mörkret och ser ett stort ljus. Ur kapitel 9 i Jesajas bok (1541) återger akademiens ordbok textpartiet *För tigh warder man sigh glädhiandes, såsom man glädhes j skördandenne*, vilket i Bibelkommissionens översättning från år 1999 motsvaras av *De gläds inför dig som man gläds vid skörden*.

Ordet *skördand* är upptecknat från Norra Kedums socken i Västergötland (S-A, Larsson 1933). Eva Thelin uppger emellertid att det i Samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter finns

långt fler västgötska belägg för *annstid* än för *ann* och *skördeann*.

Att *ann* äger en sidoform *and* kan bero på inflytande från en annan ordstam; ett *and-* "anstränga sig" har nämnts i sammanhanget. Om *ann* "skördetid" har samma etymologiska bakgrund som det gotiska *asans* "skörd" är det besläktat med tyskans *Ernte* "skörd". Ljudutvecklingen från *zn-* till *-nn-* har ägt rum i vårt ord *granne*, som i Silverbibeln motsvaras av Johannesevangeliets *garazna* med samma innebörd. Elof Hellquist översätter *granne* med "som bor i samma hus"; ordet är bildat av prefixet *ga-* "samman" och gotiskans *razn*, fornnordiskans *rann* "hus".

Källor och litteratur

Dalin, A. F., 1850–53: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm.

Feist, Sigmund, 1939: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen. Dritte neubearbeitete und vermehrte Aufl. Leiden.

Die gotische Bibel. Hrsg. von Wilhelm Streitberg. 1. Der gotische Text und seine griechische Vorlage. Mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen sowie den kleineren Denkmälern als Anhang. Mit einem Nachtrag von Piergiuseppe Scardigli. 7. Aufl. Heidelberg. (Germanistische Bibliothek 3.) 2. Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch (um zwei neue Wörter ergänzt von Piergiuseppe Scardigli). 6. Aufl. Heidelberg. (Germanistische Bibliothek 4.)

Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Hof, Sven, 1772: Den västgötska dialekten till någon belysning av det forna och nuvarande svenska språket genom en filologisk avhandling och en förteckning över västgötska ord förklarad. (Originalversionen, *Dialectus Vestrogothica*, utg. 1993 i översättning från latin av Sven Blomgren. Skara.)

Olson, Emil, 2016: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.

Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien 1–. 1898–. Lund.

Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.

Samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Schlyter, C. J., 1877: Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar. Lund. (Samling af Sveriges gamla lagar 13.)

Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Svenska fornskrifts-sällskapets samlingar. Ser. 1. Svenska skrifter 27, 54.)

Thelin, Eva, 2023: e-brev 24 juli 2023 till Svante Strandberg om *ann*, *annstid* m.m.

Widmark, Gun, 1959: Det nordiska *u*-omljudet. En dialekt-geografisk undersökning. 1. A. Text. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6.)

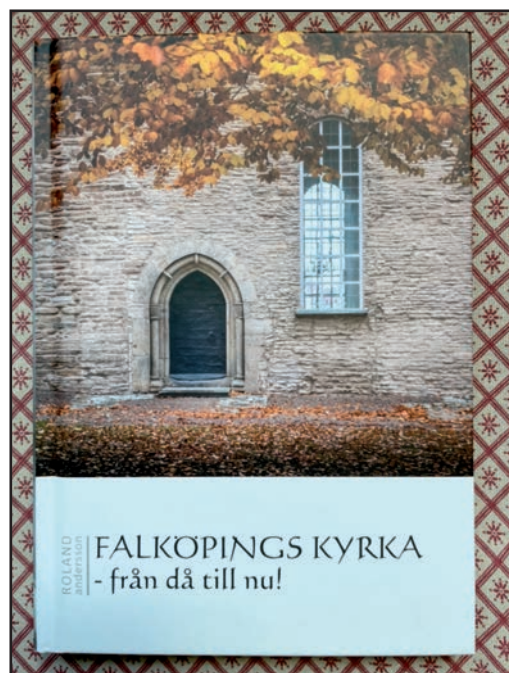
Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59. Utg. av Föreningen för västgötalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson. 2 utvidgade och reviderade uppl. 1–2. 2022. Skara. (Skara stifts-historiska sälls-kaps skriftserie 112.)

Svante Strandberg

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2023

Årsavgift 2023: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Falköpings kyrka – från då till nu!

Rubriken ovan är även titeln på Roland Anderssons bok om den i Falköping centralt belägna Sankt Olofs kyrka. Den ursprungliga stenkyrkan anses vara byggd under 1100-talets första hälft, och eventuellt har det tidigare funnits en träkyrka eller ett stentorn på platsen. Kyrkan har förändrats under århundradenas lopp genom till- och ombyggnationer. Bokens intressanta om-slagsbild visar exempel på detta.

Under det stora fönstret från 1850-talet kan man urskilja 1100-talets sydingång.

Den vackra gotiska portalen till vänster är från 1200-talet och så där fortsätter det runtom i kyrkan. Det är ett gediget forsk-ningsarbete som ligger bakom den 138-sidiga boken.

Förutom kyrkobyggnadens långa historik tas även en sam-manfattning över bygdens historia med. Falbygdens kalkrika jord är gynnsam för bevarandet av ben, så många äldre skelett har påträffats i bygden. I kyrkans närhet har skelett daterade till tidigt 900-tal hittats. Personerna var begravda på kristet vis, lig-gandes på rygg utan gravgåvor och i öst-västlig riktning.

Spännande inslag i boken är de fiktiva besöken i kyrkan åren 1199, 1359 och 1792.

Författaren leker då med tanken hur en dåtida besökare kan ha upplevt kyrkan.

De eventuella skotthålen i sydingångens port, är de från dansk beskjutning under 1500-talet?

Här nöjer sig författaren inte med att det är en spännande historia, utan försöker gå på djupet med detta.

Någon klarhet i fallet finner han inte, men hålen har funnits där sedan minst 1800-talet och lockat till sig både fingrar och fantasier.

Boken innehåller en välfylld innehållsförteckning som upptar tre helsidor.

Om man går in i kyrkan och inte har "kyrkoblick" är de vackra gravhållarna som är nedsänkta i mittgången iögonfal-lande då de är belysta och överglasade.

Tack vare boken kan man få ut så mycket mer av ett besök i kyrkan, både invändigt och utvändigt.

Niklas Krantz

Bokauktion i Stora Levene lördagen den 28 oktober

Nu är det dags för höstens enda bokauktion i Stora Levene. Styrelsen uppmanar återigen alla bokälskande medlemmar att avsätta tid för besök vid auktionen. Dessa möten är både socialt liksom föreningsmässigt värdefulla.

Tyvärr har det varit ett sviktande besöksantal som mött upp efter pandemin. Nu bryter vi detta och prickar in Stora Levene församlingshem den 28 oktober. Bland de många utbudet kan nämnas några:

- Samling av svenska landskapslagar utgivna av Collin & Schlyter i nybundna i klbd.
- Wahlberg, S., Götha rikets forne hofwud-stad Skara, in flore & cinere, vti welstånd och vndergång, beskrifwen och vppå Lidkiöpingz stadz stora rådhus, efter wädelden flychtiga studerande societeten vtur Skara inrymdt,... anno 1719. Swen Wahlberg. 1729. Wahlberg var född i (Neder)Vara 1660 och är den varabo som är den först att publicera sig.
- Originalbrev med underskrifter från biskop och domkapitel i Skara 21/2 1866 till Capellpredikanten H R Ahlberg för Prov val i Götene kyrka ... Han avled 1901 efter en förkylning han ådragit sig i Enåsa oeldade kyrka.
- Pufendorf, Sju böcker om Carl X Gustafs bragder... (2 stora volymer) tryckta 1915. Nr 224 av 300 praktexemplar. Hedbergsband.
- Kruse, J., Hedvig Charlotta Nordenflycht. Ett skaldinne-porträtt från Sveriges rococo-tid, Hfrbd. av Hovbokbindare Gustaf Hedberg. Pärmelexlibris: Fredrik Vult von Steyern.
- Heidenstam, Verner von., Karolinerna I-II, 1897, 1898, 341, 367 s. Skinnband med rik guldförgyllning, bred guldbård på pärmarna. Kalvskinnband. Bundna av Gustaf Hedberg
- Theutenberg, Bo Mellan liljan och sjöbladet 1:1-2 – sökt och sällsynt.
- Fem tyska kopparstick (3 ramade) över slagen vid Jankov 1645, Genevadsbro (1657) – se bild, Breitenfelt (1631), Schweidnitz (1642) samt övergången vid Lilla Bält (1658). Mkt dekorativa

Start 9.30

Fastprisförsäljning av diverse böcker från 8.30

Välkomna

